

LEDA

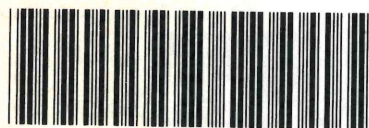
S. ČMEJRKOVÁ • F. DANEŠ • J. SVĚTLÁ

Jak napsat odborný text

Tato publikace vznikla v Ústavu pro jazyk český AV ČR jako jeden z výsledků projektu Grantové agentury České republiky Český odborný diskurs v mezikulturním kontextu (grant č. 405/95/O712) a na její vydání přispěla tatáž agentura (grant č. 405/96/KO96).

Jednotlivé kapitoly zpracovali: S. Čmejrková (kapitoly 1–6), F. Daneš (kapitoly 7–10), J. Světlá (kapitoly 11–12)

2551130335

Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze

Obálka a grafická úprava: Marek Jodas
Sazba: Svoboda, a. s., Praha
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Vydala LEDA spol. s r. o., 263 01 Voznice 64
<http://www.leda.cz>
Odpovědná redaktorka: PhDr. Svatava Matoušková
Dotisk 1. vydání, 2002
256 stran

© PhDr. Světlá Čmejrková, CSc., prof. PhDr. František Daneš, DrSc.,
Mgr. Jindra Světlá, 1999
© LEDA spol. s r. o., 1999

ISBN 80-85927-69-1

OBSAH

PŘEDMLUVA 13

1 ■ OD JAZYKA VĚDY KE KOMUNIKACI VE VĚDĚ 17

- 1.1 Variabilita a normy vědeckého vyjadřování 17
- 1.2 Psanost a mluvenost ve vědě 18
- 1.3 Vliv cizích jazyků a norem 19
- 1.4 Zájem o rétoriku vědeckého vyjadřování 20
- 1.5 Společenství jazykové a společenství diskursní 21
 - 1.5.1 Diskursní společenství a jeho funkce 21
 - 1.5.2 Experti a zasvěcování nových členů společenství 23

2 ■ MEZIKULTURNÍ KOMUNIKACE 25

- 2.1 Jazykové a kulturní rozdíly ve vědeckém vyjadřování 25
- 2.2 Kulturně odlišné intelektuální styly 26
- 2.3 Český vědecký diskurs v mezikulturním kontextu 28
- 2.4 Charakteristické rysy českého intelektuálního stylu 28
 - 2.4.1 Modalizovanost 28
 - 2.4.2 Autorská skromnost 29
 - 2.4.3 Kompoziční volnost 30

3 ■ ZÍSKÁVÁNÍ DOVEDNOSTÍ VE VĚDECKÉM VYJADŘOVÁNÍ 31

- 3.1 Vědecké vyjadřování v české stylistice 31
- 3.2 Vědecké vyjadřování v pohledu anglosaském 32
- 3.3 Psaní vědeckých textů jako pedagogická disciplína 33
 - 3.3.1 Psaní kognitivní a psaní komunikativní 33
 - 3.3.2 Je výuka psaní na školách dostačující? 34

4 ■ ŽÁNROVÁ DIFERENCIACE VĚDECKÉHO DISKURSU 37

- 4.1 Typy vědeckých textů a rozrůzněnost disciplín 37

4.2 Obory přírodovědné a obory humanitní	38
4.3 Texty vědecké, naučné, popularizační a učební	38
4.4 Obecné požadavky kladené na vědeckou komunikaci	39
4.5 Různé jazykové kódy a registry vědeckého vyjadřování	40

5 ■ AUTOR, ČTENÁŘ A DALŠÍ SUBJEKTY V TEXTU

5.1 Sociální a interakční charakter vědeckého textu	43
5.2 Autor	44
5.2.1 Autorský plurál a plurál inkluzivní	45
5.2.2 Neosobní vyjadřování	46
5.2.3 Autor v 1. osobě singuláru	47
5.3 Čtenář	48
5.3.1 Čtenář zasvěcený a laik	49
5.3.2 Popularizační zaměření textu	50
5.4 Interakční povaha vědeckého textu	52
5.4.1 Strategie zdvořilosti	53
5.4.2 Ohled na tvář vědecké obce	56
5.5 Další subjekty v textu	57
5.6 Strategie kritické a polemické	58
5.7 Obraznost ve vědeckém textu a jiné strategie uvolnění ...	60

6 ■ KANONICKÉ ČÁSTI VĚDECKÉHO TEXTU

6.1 Titulek a jeho typy	63
6.1.1 Titulky naznačující/specifikující téma	64
6.1.2 Titulky formulované jako otázky	69
6.1.3 Titulky obsahující rematickou informaci	70
6.1.4 Titulky specifické – obsahující citace a výroky	71
6.1.5 Strategie titulků: zobecnění, zpřesnění, obraznost a názornost	72
6.2 Abstrakt	72
6.2.1 Smysl a funkce abstraktů	72
6.2.2 Obsahová struktura abstraktu a jeho typy	73
6.2.3 Některé charakteristické jazykové a slohové jevy ...	80
6.3 Kompozice vědeckého článku	83
6.3.1 Proces psaní a jeho produkt	83

6.3.2 Kompoziční struktura vědeckého článku	84
6.3.3 Model IMRAD (Introduction – Methods – Results – Discussion)	88
6.3.4 Analýza kompozice českých odborných článků	92

6.4 Shrnutí

7 ■ CO DRŽÍ TEXT POHROMADĚ A DÁVÁ MU SMYSL

KOHERENCE TEXTU A JEJÍ PROSTŘEDKY

7.1 Podstata a druhy koherenčních vztahů	105
7.2 Čím začít a jak pokračovat	109
<i>Vztahy tematické</i>	
7.2.1 Rozvíjení tematické linie	109
7.2.2 Tematické posloupnosti a jejich typy	111
7.2.3 Konkretizace typů tematických posloupností v textu	118
7.3 Vzájemné souvislosti mezi událostmi nebo ději	121
<i>Vztahy obsahově-logické</i>	
7.3.1 Podstata a druhy obsahově-logických vztahů	121
7.3.2 Vztahy povahy příčinné: příčina/důvod, podmínka, přípustka, účel	123
7.3.3 Vztahy časové: současnost, předčasnost, následnost	133
7.3.4 Vztahy charakteru souřadného: slučovací, odporovací, konfrontační, alternativní	138
7.4 Opakovaný výskyt téhož předmětu řeči	145
7.5 Jak výklad uspořádat a jak při něm postupovat	148
<i>Vztahy (funkce) kompoziční</i>	
7.5.1 O kompozici obecně	148
7.5.2 Kompoziční funkce na různých úrovních textu	149
7.5.3 Typy kompozičních funkcí	149

8 ■ OD VÝPOVĚDI K ODSTAVCI A KE KAPITOLE

ČLENĚNÍ TEXTU NA ODSTAVCE A VYŠŠÍ CELKY

8.1 Obecná charakteristika odstavce	162
8.2 Principy členění textu na odstavce	162

8.3 Tematická výstavba odstavce	164
8.4 Počátky a konce odstavců	168
8.4.1 Počátky odstavců	171
8.4.2 Konce odstavců	173
8.5 Výstavba odstavcových skupin	174
8.6 Síť orientačních výrazů v textu. Mezititulky	174
8.6.1 Orientátory	175
8.6.2 Mezititulky	177
8.7 Celková lineární segmentace textu a její hierarchie	177
9 ■ MODALITY SDĚLOVÁNÍ	181
9.1 Jaké záměry spojujeme se svým sdělením	181
<i>Komunikační (ilokuční) funkce</i>	
9.1.1 Komunikační funkce prostě sdělovací (oznamovací a formulační) a její modifikace	181
9.1.2 Komunikační funkce tázací	183
9.1.3 Komunikační funkce výzvolá	185
9.2 Jakou platnost přepisujeme své výpovědi	186
<i>Modalita výpovědi</i>	
9.2.1 Co by (ne)mělo nebo (ne)mohlo být. (Modalita deontická či voluntativní)	187
9.2.2 Jak jste si jisti svým tvrzením? (Modalita epistémická či jistotní)	189
9.2.3 Oslabování platnosti výpovědi („hedging“)	195
9.2.4 Vysoká modalizovanost českých vědeckých textů ..	196
9.2.5 Vyjadřování zájmů a hodnotících soudů	199
10 ■ JE VÁŠ VÝKLAD JASNÝ, SROZUMITELNÝ, PŘEHLEDNÝ A NEPŘETÍŽENÝ?	201
10.1 Úspornost versus rozvitost	201
Explicititnost versus implicitnost	201
10.1.1 Úspornost vs. rozvitost	201
10.1.2 Explicitnost vs. implicitnost	202
10.2 Zhuštěnost versus uvolněnost textové stavby	205
Hierarchizace	205
10.2.1 Zhuštěnost vs. uvolněnost	205

10.2.2 Hierarchizace obsahových složek sdělení	209
10.3 Srozumitelnost, jasnost, přehlednost	211
10.3.1 Myšlenkové zpracování obsahu	211
10.3.2 Gramatická (syntaktická) stavba	212
10.3.3 Uspořádání sdělované informace	213
10.3.4 Relativnost srozumitelnosti	215
10.3.5 Odborná terminologie	216
10.4 Jednoznačnost, určitost, přesnost – víceznačnost, neurčitost, vágnost	217
10.4.1 Kdy mají nepřesnost nebo nejednoznačnost své oprávnění	217
10.4.2 Výrazové prostředky pro nepřesnost, neurčitost, přibližnost apod.	217
10.5 Objektivnost, neosobnost, věcnost – subjektivnost, osobitost, obraznost	219
10.5.1 Úloha subjektu badatele	219
10.5.2 Vyjadřování obrazné, metaforické	219
11 ■ VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ VĚDECKÉHO TEXTU	223
11.1 Druhy doplňujících složek textu a způsoby jejich uvádění	223
11.2 Poznámkový aparát	224
11.3 Citace v textu	226
11.3.1 Citát	226
11.3.2 Bibliografický odkaz	227
11.4 Bibliografické citace	228
11.4.1 Citace knihy	229
11.4.2 Citace článku ve sborníku	229
11.4.3 Citace časopiseckého článku	229
11.4.4 Citace novinového článku	229
11.5 Odkazy v textu	232
11.6 Příklady	232
11.7 Ilustrace	233
11.8 Průvodní aparát	233
11.8.1 Přílohy	233
11.8.2 Rejstříky	233
11.8.3 Seznam literatury	234
11.8.4 Seznam tabulek a vyobrazení	234

12 ■ GRAFICKÁ ÚPRAVA VĚDECKÉHO TEXTU 235

12.1 Úprava rukopisu	235
12.2 Grafické zvýrazňování složek textu	236
12.3 Typografická úprava textu	237
12.4 Úprava nadpisů (titulků)	238
12.5 Odsazení textu	238
12.6 Prezentace výčtů	239
12.7 Interpunkční znaménka	240
12.7.1 Tečka	241
12.7.2 Čárka	241
12.7.3 Otazník	242
12.7.4 Vykřičník	242
12.7.5 Středník	243
12.7.6 Dvojtečka	243
12.7.7 Tři tečky	243
12.7.8 Apostrof	244
12.7.9 Uvozovky	244
12.7.10 Pomlčka	245
12.7.11 Spojovník	246
12.7.12 Závorky	246
12.7.13 Lomítko	247
12.8 Vyznačování částí textu	247
12.8.1 Číselné označování částí textu	249
12.8.2 Abecedně-číselné označování částí textu	249

SEZNAM LITERATURY 251

PŘEDMLUVA

Zeptáte-li se absolventa české vysoké školy, zda navštěvoval na univerzitě kursy psaní, shovívavě se na Vás usměje a vysvětlí vám, že psát se naučil v první třídě. Zeptáte-li se na totéž studenta amerického, určitě Vám odpoví, že ano. To proto, že psaním se tu rozumí nejen elementární schopnost zaznamenávat písmem mluvený jazyk, ale především dovednost dobře se písemně vyjadřovat a tvořit nejrůznější texty, ať už administrativní, publicistické, umělecké, anebo odborné, či dokonce vědecké. Schopnost psát je považována nikoli za talent, dar, s nímž se člověk buď narodí, anebo ne, nýbrž je chápána jako dovednost, kterou lze cvičit, zdokonalovat, a také testovat. O takto pojaté kursy psaní jsou čeští studenti většinou ochuzeni a setkávají se s nimi teprve v posledních letech, a to převážně prostřednictvím kursů cizojazyčných. Jeden z amerických lektorů si nedávno posteskl:

„Učil jsem angličtinu ve střední Evropě a v rámci toho jsem učil také psaní. Dobře si pamatuji, jak mě přiváděli k zoufalství studenti, kteří tvrdošijně odmítali rozdělit text do odstavců, psát tak, aby jedna věta logicky vyplývala z druhé a aby text vyjadřoval koherentní stanovisko, a kteří se cítili dokonce dotčeni, že po nich někdo něco takového vůbec chce.“

(ANDREW J. HORTON, *CZECH AND ENGLISH WRITING, THE ELECTRONIC NEW PRESENCE* 51, 14. 12. 1998)

Třebaže mnoha českým studentům, a nejen jim, je vrozena jistá skepse k návodům typu „jak psát dobře, snadno a rychle“, a z této skepse koneckonců vyšli i autoři této knížky, nelze popřít, že stojí za to se seznámit se základními principy, na nichž nejrůznější praktické návody spočívají. Jakkoli se český student může cítit rozhořčen, že by měl svůj individuální styl psaní, na němž si zakládá, podřídit jakýmsi svazujícím požadavkům a normám, jako pozdější profesionální autor odborných či vědeckých textů se bude – zejména v mezinárodní konkurenci – setkávat s autory, kteří takové zvyklosti a normy zcela samozřejmě ovládli a naučili se je využívat ke svému prospěchu i ku prospěchu čtenářů.

Chceme však touto knížkou oslovit nejen studenty, ale i zkušenější odborníky a vědce, dosud zvyklé psát především pro okruh českých čtenářů. Chceme se s nimi podělit o své poznatky o tom, jaké znaky mají texty českých autorů, a jaké „psaní“ se doporučuje v kontextu mezinárodním. Vždyť v kontextu mezinárodním s naprostou samozřejmostí zvládla angličtina a její normy dnes ovládly světovou odbornou a vědeckou produkci. Jaké jsou to normy a jak se s nimi vyrovnat? Mnozí z nás se setkávají (např. při psaní technických a výzkumných zpráv) s doporučeními typu „pište tak, jako byste psali pro renomovaný mezinárodní časopis“. Abychom do tohoto magického kruhu pronikli, tomu má pomoci tato knížka.

Otázka, nakolik se mezinárodním požadavkům na formulaci přizpůsobit, je dnes aktuální v mnoha oborech, zejména přírodních, ale i některých oborech humanitních a sociálních. Svědčí o tom diskuse v tisku odborném (časopis Vesmír, Bulletin AV ČR aj.) i v denní publicistice. Diskuse o tom, jak píšou čeští autoři ve srovnání s autory angloamerickými, se v poslední době objevují stále častěji také na Internetu (odtud pochází rovněž první citát). Uvedme z Internetu i názor jiného autora, tentokrát nikoli učitele, ale redaktora:

„Mluvčí češtiny a angličtiny nepiší stejně. Čeští a angloameričtí autoři nerozvíjejí stejně argumentaci a jejich analytické přístupy se liší... Český text se angloamerickému oku může jevit tak, že nemá žádnou strukturu, vypadá jako chaos. Často je těžko říct, jakým směrem se autor ubírá, a to i když si přečtete jeden nebo dva úvodní odstavce. Odstavce, které obsahují vlastní výklad, se nedají odlišit od úvodu. Jen zřídka kdy následuje závěr, který spojuje vyřčené argumenty. Někdy se nedá nic v textu chytit a editor cítí, že text může začínat a končit kdekoli.“

(ANDREW STROEHLIN, *THE WAY OF WRITTEN ARGUMENT, THE ELECTRONIC NEW PRESENCE* 50, 7. 12. 1998)

Je dokonalá struktura odborného článku a dodržení parametrů vyžadovaných redakcemi renomovaných mezinárodních časopisů zárukou úspěchu? Mohou být tyto parametry samy o sobě kritériem hodnocení článků a přínosu jejich tvůrců? Odpověď je nasnadě: samy o sobě tyto parametry jistě nestačí. Prvním předpokladem pro napsání textu na dobré úrovni jsou nepochybně odborné znalosti vědce, ale nelze popřít, že ze

sociologického hlediska je nezbytná i kompetence komunikační, při níž by autor měl mít neustále na mysli svého příjemce a text formulovat s neustálým ohledem na něj.

Uvedené postřehy amerických autorů se mohou jevit jako jednostranné. Myslíme si však, že pohled toho, kdo posuzuje český diskurs očima nositele odlišných kulturních tradic, zvyklostí a norem, nás svým způsobem upozorňuje na osobité vlastnosti českého výkladového stylu. Knížka, kterou dostáváte do rukou, Vám napoví, jak s těmito vlastnostmi zacházet a jak případně svůj výkladový styl zdokonalit. Vždyť kdo z nás o sobě může tvrdit, že nemá s formulováním svých myšlenek žádnou potíž?

Autoři

1 OD JAZYKA VĚDY KE KOMUNIKACI VE VĚDĚ

„Ukazuje se zřetelně, že vědecké získávání poznatků je veskrze a od počátku do konce komunikačním procesem, na němž má jazykové uchopení podstatný podíl.“

(WEINRICH 1995, 163)

Tradiční zájem o jazyk vědy je v posledních letech vystřídáván zájmem o komunikaci ve vědě. Pro tento obrat, který zdaleka nemá jen charakter terminologický, lze uvést hned několik důvodů.

1.1 ■ VARIABILITA A NORMY VĚDECKÉHO VYJADŘOVÁNÍ

Někdejší pojem vědeckého jazyka, tak jak s ním pracovala např. pražská funkční lingvistická škola, vyvolává představu určité homogenosti tohoto jazyka a jednotnosti jeho stylu, zatímco dnes se stáváme spíše svědky **variování a heterogenosti vědeckého vyjadřování**. Oblast toho, co lze dnes termínem vědecká komunikace označit, je bohatě vnitřně diferencovaná a žánrově rozrůzněná. Jedním z nejuživnějších směrů analýzy jazyka ve vědeckém prostředí je žánrová analýza (srov. např. Swales 1990). Také u nás v posledních letech vznikly a vlastně stále vznikají velmi různorodé druhy a typy vědeckých textů, monologických, dialogických, písemných, ústních i smíšených. Vedle klasických monologických vědeckých žánrů, jako je monografie, stať, recenze, diplomová práce, disertace aj., se součástí vědeckého diskursu stávají takové typy textů, jako jsou formulace grantových projektů a následné zprávy o průběžných a závěrečných výsledcích, rozrůžňují se typy prezentace vědeckých experimentů a výsledků výzkumu a na významu nabývají tzv. sekundární dokumenty, jako jsou abstrakty, anotace a resumé.

Mění se obraz vědeckých konferencí, neboť referáty na konferencích mívají jen zřídka charakter četby napsaného textu, stále častěji využívají

různé techniky projekce nebo alespoň odkazují k handoutům a stávají se tak jakýmsi komentářem k textům jiné sémiotické povahy (Daneš 1995). Objevují se tzv. „vývěskové“ (*poster*) konference, vědecké debaty mají charakter panelových (*panel*) diskusí, diskusí u kulatého stolu (*round-table*) a dílen (*workshop*) a setkání vědců se stále častěji odehrávají v náhradní podobě konferencí počítačových. Klasickou vědeckou korespondenci obstarává e-mail (Čmejrková 1997) a i vyhledávání a studium pramenů v knihovnách nahrazují služby internetové sítě.

Mluvit v této situaci o homogenním vědeckém jazyce a kanonické podobě jeho stylu je takřka nemožné, neboť mnohé z žánrů, z nichž některé jsme tu namátkou uvedli, se opírají i o žánry stylu administrativního, publicistického, běžně dorozumivacího nebo i uměleckého. Jazykové prostředky, které autoři volí, jsou nutně různorodé, a stejně tak se setkáváme s nejrůznějšími způsoby jejich kombinování. Tyto způsoby jsou ovšem v některých žánrech vědeckých textů zároveň ve větší či menší míře **normovány** jistými závaznými modely či vzorci výstavby a ovládnutí těchto norem a vzorců je jedním z důležitých předpokladů úspěšné vědecké komunikace a podílů na vědeckém (či jak se dnes pod vlivem angličtiny stále častěji uvádí – akademickém) diskursu.

1.2 ■ PSANOST A MLUVENOST VE VĚDĚ

Jazyk vědy byl donedávna shledáván **doménou psanosti**, nebo alespoň jednou z nejspecifičtějších funkčních sfér psaného jazyka, ať už se na tuto spojitost díváme z historického či synchronního hlediska, a paralele vědeckého jazyka a vývoje psanosti byla věnována v jazykovědě i jiných disciplínách značná pozornost. I dnes můžeme jazyk vědy označit za funkční oblast, v níž jsou rysy psané normy jazyka vyvinuty v maximální míře a v níž se psanost manifestuje v nejmarkantnější podobě. Této oblasti vědecké komunikace se budeme ostatně v této studii věnovat především.

Zároveň se však ve vědeckém diskursu nebývale zvyšuje **podíl mluvených komunikátů**, a právě ty narušují a popírají jakoukoli představu homogenosti, která by vzešla z analýzy psaného vyjadřování. „Od základu se začal měnit typ vědecké komunikace: od tradiční komunikace psané se postupně přechází k typu, v němž mluvené formy komunikace – diskuse, semináře, konference, postgraduální a postdoktorální kursy, vědecké projekty atd. – jsou podstatným, někdy nejdůležitějším kompo-

nentem. Tento trend je zcela zákonitým jevem ve vývoji lidské komunikace a není omezen na komunikaci vědeckou. Primární důležitost mají dnes zveřejnění mluvená. ... Nové informace, poznatky žijí povětšinou ve formě rozmnožených materiálů z takových shromáždění, přístupných na základě účasti na nich nebo osobních styků s autory či účastníky; knižní nebo časopisecké publikace přicházejí většinou až v době, kdy výsledky těchto shromáždění jsou v podstatě již překonány dalším vývojem“ (Neustupný 1969).

Dodejme, že se proměňuje i žánr vysokoškolských přednášek a seminářů (Kraus 1995).

1.3 ■ VLIV CIZÍCH JAZYKŮ A NOREM

Jazyk českého vědeckého vyjadřování ztrácí svou někdejší homogenost také v důsledku rostoucích možností českých vědců komunikovat na poli mezinárodním. Rychle se rozvíjející **kontakty se světovou vědou**, potřeba písemně i ústně komunikovat v cizích jazycích, převážně v angličtině, **ovlivňují jazykové, stylové a kompoziční normy a zvyklosti českého vědeckého vyjadřování**. To vede k tomu, že jazyk české vědy je konfrontován s jazyky cizími a jsou zvažovány jeho možnosti a perspektivy (Daneš 1995, 1997, Čmejrková 1994, 1996, Čmejrková – Daneš 1997, Daneš – Čmejrková 1997). Vědeckou češtinu, nejen v oblasti terminologie a lexika vůbec, ale i v kompoziční výstavbě, textových vzorcích a ve stylu vyjadřování dnes silně ovlivňují světové jazyky, především ovšem angličtina. Věda se dnes neobejde bez studia vědecké literatury zahraniční provenience, ať už v překladu nebo v originále, a cizojazyčné prvky pak víceméně automaticky přecházejí do česky psaných textů. Ještě nápadněji bývají angličtinou ovlivněna vystoupení vědců v improvizovaných diskusích a besedách ve vědeckých společnostech, nebo i v rozhlase a televizi. Stává se, že adekvátní český výraz skutečně chybí, jindy autor jako by příslušný český výraz zapomněl, a tak např. místo aby „zaplnil mezeru“ – „zaplní gap“.

Zdaleka však nejde jen o případy podvědomého přejímání náhodných módních slov. Ve většině případů bývá volba anglického výrazu motivována snahou usnadnit identifikaci užitého termínu s jeho mezinárodně přijatou podobou. V případech převzetí celého textového vzorce jde často o **snahu přizpůsobit se zvyklostem a normám mezinárodním, a zapojit se tak do kontextu světové vědy**.

1.4 ■ ZÁJEM O RÉTORIKU VĚDECKÉHO VYJADŘOVÁNÍ

Mluvíme-li o vědecké komunikaci namísto o jazyku vědy, je to znak zásadního obratu v tom, jak pohlížíme na jazyk v procesu předávání znalostí a ve vytváření solidarity vědecké obce. Po dlouhém období přehlížení – ne-li odmítání – „přítomnosti člověka“ ve vědeckých textech vstupuje do obrazu vědecké komunikace autor, pisatel, mluvčí, původce. V souvislosti s tím dochází k **přehodnocení teze o antirétorickém charakteru vědeckého vyjadřování.**

Rétorika byla považována po dlouhé období za neslučitelnou s vědeckou prací, neboť vědeckost implikuje pravdu, vědění, poznání, objektivitu. O jazyce vědy, uvězněném mezi sacrum pravdy a profanum lidského zprostředkovatele, se soudilo, že lépe plní své funkce tehdy, když funguje jako neosobní nástroj předávání faktů a potlačování subjektivních názorů. Předpokládalo se, že autor neovlivňuje čtenáře jinak, než svým racionálním úsudkem. „Zatímco působení na intelekt bylo posvěceno, působení na cit bylo stigmatizováno“ (Duszaková 1998).

Na rovině diskursu přispělo toto pojetí vědeckého jazyka k předpokladu uniformního stylu vědeckého vyjadřování, které nerespektovalo **rozdíly mezi jednotlivými jazykovými, kulturními a etnickými oblastmi.** Přesvědčení o uniformitě vědeckého stylu bylo silně narušeno, ne-li vyvráceno, vývojem moderní textové lingvistiky, analýzy diskursu a kontrastivní rétoriky. Na vědecké texty se začalo pohlížet jako na sociální činy a aktivity, které jsou ve vzájemném vztahu a působení s aktivitami a texty jinými, s nimiž vytvářejí vědecký diskurs. Do centra pozornosti se dostala otázka autorských strategií, čtenářských očekávání, interpretací a komunikačních her. Textové rysy byly interpretovány v souvislosti s rysy autora i příjemce a vztaheny k systému hodnot zdvořilosti a sociálního jednání, ke způsobům legitimizace vědění a přesvědčování o jeho pravdivosti.

„Odborný diskurs se rétorizuje – ztrácí svou nezaujatost, objektivnost, zrcadlí se v něm snaha o pochopení otevřenosti a plurality světa, o vyjádření osobního postoje a osobní odpovědnosti za řešený problém. Sílí poznání, že objektivnost vědeckého poznání je iluzí. Je pozoruhodné, že s tímto názorem přicházejí i představitelé věd přírodních, exaktních, stejně jako společenských.“

(KRAUS 1998, 12)

Obecný zájem o rétoriku vědy je podmíněn **kontextem postmoderny**, která přináší myšlenku, že **zdroj vědění je interkulturní, tudíž komunikativní, a z toho důvodu také rétorický.**

Ze všech těchto a dalších důvodů, o kterých ještě budeme pojednávat zejména v souvislosti se sociálním, interakčním a mezikulturním pohledem na vědecké dorozumívání, se tedy do centra pozornosti lingvistů dostává namísto jazyka vědy otázka komunikační kompetence vědce, osvojování této kompetence a její rozvíjení, a to jak v rámci národním, tak i mezinárodním. Jde o schopnost vědecké poznatky formulovat a předat akademické obci: „Věda je totiž ... ve své podstatě záležitostí komunikativní. Vždyť nějaký poznatek nenabývá své pravdivostní hodnoty tím, že zazáří v nějaké hlavě, nýbrž vědecké platnosti může dosáhnout teprve tím, že se jistým řízeným postupem rozšíří ve vědecké veřejnosti a tímto způsobem je vystaven kritice“ (Weinrich 1995, 158). Napsat a publikovat vědecký text znamená zasáhnout do vědeckého diskursu existujícího nejen v kultuře národní, ale třeba i v diskursní komunitě přesahující hranice jednoho jazykového společenství. Tato knížka o normách vědeckého vyjadřování v češtině by proto měla být i příspěvkem k poznání odlišností i společných rysů vědecké a odborné komunikace v jednotlivých jazycích a kulturách, a rovněž krokem k osvojení norem komunikace mezikulturní.

1.5 ■ SPOLEČENSTVÍ JAZYKOVÉ A SPOLEČENSTVÍ DISKURSNÍ

Sociorétorický pojem diskursního společenství je utvořen analogicky k pojmu jazykového nebo řečového společenství, které sdružuje množinu mluvčích téhož národního jazyka. Zatímco k jazykovému společenství – v našem případě mluvčích češtiny – patříme od narození a od malička si osvojujeme jeho komunikační normy, **diskursní společenství si vybíráme na základě své orientace profesní a zájmové.**

1.5.1 DISKURSNÍ SPOLEČENSTVÍ A JEHO FUNKCE

Pojem diskursní společenství (diskursní komunita), pod nímž si v našem případě představme vědeckou obec, je v sociálních vědách poměrně nový. Swales (1990) odkazuje při jeho formulaci k americkým teoretikům sociálního pohledu na vědecké psaní (Faigley 1986) a dále k takovým pracím soudobých filozofů, sociologů a teoretiků vědy, jako jsou např.

Olbrechts-Tyteca (1969), Kuhn (1970), Fish (1980), Foucault (1972), Rorty (1979), Geertz (1973), a konečně až k Wittgensteinovu (1958) pojetí „jazykových her“.

Herzberg definuje pojem diskursní komunity např. takto:

„Užívání termínu diskursní komunita potvrzuje stále více domněnku, že diskurs je řízen konvencemi určenými komunitami, ať už jsou tvořeny skupinami vědců určitého oboru nebo sociálními skupinami: užívání jazyka ve skupině je formou jejího sociálního chování, diskurs konstituuje, udržuje a rozšiřuje veškeré vědecké skupiny, jeho prostřednictvím dochází k zasvěcování nových členů skupin, k jejich iniciaci.“

(HERZBERG 1986, 1)

Pokud jde o aplikaci pojmu diskursní komunity při analýze vědecké komunikace, je samozřejmě důležité zamyslet se nad některými otázkami, např. zda je komunita tvořena spíše vědci sdílejícími stejný objekt výzkumu (zde se nabízí např. členění na společenství vědců oborů humanitních a sociálních a vědců oborů přírodovědných a technických), anebo vědci sdílejícími např. stejnou či podobnou vědeckou metodologii (jako je např. pozitivismus nebo strukturalismus, funkcionalismus či formalismus apod.); zda se při vytváření diskursních komunit uplatňují kritéria organizační (jako jsou nejrůznější vědecká sdružení zajišťující pravidelné kontakty vědců, vědecké časopisy vytvářející kolem sebe skupinu sympatizantů – pisatelů i čtenářů), anebo tu hrají roli stylové a žánrové konvence (jež na jedné straně užívají např. vědci vyznávající klasické formy vědecké komunikace a na druhé straně třeba uživatelé Internetu a účastníci počítačových konferencí).

Ačkoli pojem diskursní komunity není dosud uspokojivě definován a nezakládá se na pevně stanovených rysech komunit, které pod toto označení mohou v jednotlivých případech spadat, je inspirativní a lze jej použít jako pomocného nástroje při uvažování o charakteru vědecké komunikace. Přestože si jsou lingvisté, kteří pojem diskursní komunity užívají, vědomi možné proměnlivosti náplně a šíře tohoto pojmu, považují jej za užitečný, i když jeho rozsah se většinou nepokoušejí specifikovat. Podobně je tomu ostatně se samotným pojmem diskurs (Hoffmannová 1997, 8).

Podle Swales (1990, 24–27) lze obecné funkce diskursní komunity formulovat takto: Diskursní komunita obecně uznává jistý soubor veřej-

ných cílů, které mohou být explicitně zakotveny v jejich dokumentech, anebo jsou přijímány mlčky jako samozřejmé, má vypracovány mechanismy vzájemné komunikace svých členů, využívá participačních mechanismů, aby poskytla svým členům informaci, a funguje tu i zpětná vazba, vytváří jistá očekávání, má k dispozici žánry, jimiž komunikuje své cíle, a navíc si vytváří svůj jazyk, psaný i mluvený. Je uspořádána buď více hierarchicky, anebo více rovnostářsky. Přežití diskursní komunity závisí na rozumném poměru mezi nově zasvěcenými členy diskursní komunity a jejími experty. Experti vytvářejí uznávané rétorické vzorce a tak stanovují (a později také svobodněji porušují) standard vědeckého vyjadřování.

1.5.2 EXPERTI A ZASVĚCOVÁNÍ NOVÝCH ČLENŮ SPOLEČENSTVÍ

Slova o expertech a nových členech nás mohou poněkud zaskočit – jsou ovšem zcela v souladu s trendy západní, zejména anglosaské vědy, která věnuje zasvěcování mladých vědců do oboru vědeckého psaní (*academic writing*), jak ještě ukážeme, stejně tak jako psaní pro jiné specifické úkoly (*writing for specific purposes*) velkou pozornost. Tento přístup vychází totiž z názoru, že zatímco do řečového společenství se člověk rodí, v diskursním společenství se ocitá na základě zájmu a profese a musí být ve své kompetenci **kvalifikovaně trénován**. Podívejme se např. na tuto odezvu, jíž se při trénování psacích dovedností jednomu studentovi dostalo od lektora psaní:

„Podívej, takhle vypadá standardní způsob, jak se to dělá v tvém oboru. Můžeš to prosím tě pro mě udělat standardním způsobem, aby ses pocvičil? Jakmile mi ukážeš, že znáš a ovládáš standardní (a jistý) způsob, jak to udělat, můžeš pak klidně postupovat jinak, když chceš, tj. když to lépe vyhovuje tvému individuálnímu intelektu a tvým ambicím, pokud jde o psaní tohoto úkolu.“

Diskuse kolem otázky norem vědeckého psaní je ovšem v teorii psaní velmi živá, vedle **silného pojetí závaznosti normy** existují i **pojetí oslabující její závaznost** a zcela otevřenou otázkou zůstává otázka asimilace jinojazyčných mluvčích, převzetí cizojazyčných vyjadřovacích schémat a kulturních zvyklostí.

Ať tak či onak, rozlišení řečové a diskursní komunity implikuje, že ne-

jen mluvčí jednoho jazyka, ale i mluvčí různých jazyků a kultur mají potřebu **sdílet své poznatky** a společně přispívat k jejich rozvíjení. Představa jazykové komunikace uvnitř diskursní komunity, v našem případě vědecké, tak prochází napříč jazyky a kulturami. Podmínkou úspěšné mezijazykové a mezikulturní komunikace je uvědomění si norem vlastního řečového společenství v jejich vztahu k normám jiných řečových a kulturních společenství, a z toho plynoucí osvojení norem, na jejichž základě mohou příslušníci různých řečových společenství komunikovat. Proto se zkoumají procesy a mechanismy, jimiž jsou diskursní komunity **stmeleny**:

„Vědecký výklad je strukturován podle určitých modelů rétorické výstavby, která při troše tolerance pro individuální stylové variování stmeluje členy vědeckého společenství, bez ohledu na to, jaký jazyk zrovna užívají.“

(WIDDOWSON 1979, 61)

Studují se ovšem i **překážky**, které vzájemné interakci mezi členy diskursního společenství brání. Jak uvádí Widdowson na jiném místě, vedle zásadních principů kooperativních se v komunikaci uplatňují i důležité principy teritoriální:

„Aby byl význam jak přístupný, tak přijatelný, musí dojít ke sladění dvou potenciálně protikladných sil: kooperativního imperativu, který působí v zájmu efektivního předávání sdělení, a teritoriálního imperativu, který působí v zájmu uspokojivého pocitu sebe sama.“

(WIDDOWSON 1990, 108–109)

2 MEZIKULTURNÍ KOMUNIKACE

„Kdyby se všichni, kdo ke svému dorozumívání užívají jako cizí jazyk (dejme tomu) angličtinu, chovali naprosto ‚anglicky‘, takže by jejich řečové projevy byly plně standardizované a ničím se od sebe nelišily, stejně jako hamburger, svět by byl mnohem jednotvárnější.“

(LITTLEWOOD 1983, 187)

2.1 ■ JAZYKOVÉ A KULTURNÍ ROZDÍLY VE VĚDECKÉM VYJADŘOVÁNÍ

Jednotlivá kulturní společenství si v průběhu historického vývoje vypracovala své normy odborného a vědeckého vyjadřování nejen v oblasti lexikální, ale i syntaktické, kompoziční a stylistické. Francouzští vědci vědí, že píšou jinak než jejich němečtí kolegové, a vědecké psaní má jiné postavení v anglofonní vědě než v odpovídající německé tradici. Uvádí se dokonce, že vědecké psaní upevňuje národní tradice (Raible 1994, 9). Příslušníci určité kulturní oblasti mohou být také **citliví na porušování rétorických norem svého intelektuálního stylu** příslušníky jiné kultury. Zajímavý příklad uvádí Kretzenbacher (1995, 27): Matematik Benoît Mandelbrot, zakladatel fraktální geometrie, „byl sice americkými přírodovědci považován za brilantního vědce, avšak kvůli častému výskytu první osoby singuláru ve svých spisech byl pokládán za mimořádně arogantního“. Vědec Mandelbrotova rangu „si může přehnaně překračování *já-tabu* dovolit, ale nějaký méně vynikající vědec by tím narazil na podstatně tvrdší sankce“. Americký recenzent jednoho rakouského sborníku napsal: „Ačkoli W. píše jako rakouský akademik, dá se její kniha číst“ (citováno podle Clyne et al. 1989, 457).

Lze předpokládat, že normy vědeckého vyjadřování se budou ve směřujícím se světě **sblížovat a vyrovnávat**. Tím zajímavější je studovat, s jakými předpoklady jednotlivé jazyky do procesu vyrovnávání vstupují.

Mnohým badatelům se zdá, že různost norem, které si jednotlivá jazyková a kulturní společenství vypracovala, dovoluje hovořit dokonce o jednotlivých intelektuálních stylech. Jejich studium je náplní kontrastivní textové lingvistiky, stylistiky, rétoriky.

Protože mezinárodní diskursní komunity jsou v posledních desetiletích ovlivněny zejména anglosaskými normami vědeckého vyjadřování, řada kontrastivně laděných prací se zabývá tím, jak zvyklosti jiných jazyků v oblasti vědy odpovídají právě normám anglosaským. Existují studie o tom, jak se od těchto norem odlišují normy němčiny, finštiny, ruštiny, bulharštiny, polštiny apod. S některými z porovnávaných jazyků sdílí čeština teritoriální blízkost ve střední Evropě, s jinými společný slovanský základ, s německou oblastí sdílí čeština kulturní dějiny tvořené ovlivňováním a vyrovnáváním. Situace vědecké češtiny v mezikulturním kontextu je posuzována v pracích F. Daneše (1997), S. Čmejrkové (1996) a společných publikacích obou autorů (Čmejrková – Daneš 1997, Daneš – Čmejrková 1997).

2.2 ■ KULTURNĚ ODLIŠNÉ INTELEKTUÁLNÍ STYLY

Jedním z východisek pro kontrastování jazyků v oblasti vědeckého vyjadřování je Galtungovo (1981, 1985) rozlišení kulturně rozrůzněných intelektuálních stylů, „teutonského“, „saského“, „galského“ a „nipponského“. Přináší řadu sociologických postřehů o struktuře vědeckého diskursu v příslušných kulturách. Ke svým postřehům autor poznamenává, že jsou „založeny na dojmech a intuicích“. Pro teutonskou (tj. německou) oblast je podle Galtunga příznačná vysoká prestiž vědce, velká úcta k teorii (té odpovídá v anglosaské kultuře úcta k empirickým údajům) a důmyslná hierarchičnost teoretického konstruktů, připomínajícího svou stavbou pyramidu. Přestože Galtungovy postřehy vycházejí více než z analýzy vědeckého diskursu z analýzy vědecké diskursní komunity, k analogickým závěrům dospívají jiní badatelé i analýzou samotných vědeckých textů.

Clyne (1987) uvádí, že způsob, jímž je prezentováno vědecké poznání v německých textech, je pro čtenáře dosti náročný, zatímco anglické odborné texty jsou z hlediska srozumitelnosti podobné textům neoborným. K podobným závěrům dochází v návaznosti na Clyna také A. Duszaková (1994, 1998). Podle ní má anglosaská vědecká kultura rovnostářštější vztahy mezi členy vědeckého společenství, a proto je tu větší příbuznost

ve stylu a registru obecném a vědeckém. Německá, a také polská a česká vědecká komunita je náležitě odstupňována (Duszaková pro němčinu užívá termín „*high context academic culture*“, na rozdíl od termínu „*low context academic culture*“ charakterizujícího angličtinu). Německý vědecký styl zdůrazňuje vědeckost a intelektuálnost, a to vede k hlubším rozdílům mezi jazykem pro vědecké účely a jazykem pro účely běžné:

„V německé tradici je vědění idealizováno. Texty psané německy jsou méně orientovány k tomu, aby se snadno četly. Důraz je na tom, aby poskytly čtenáři znalost, teorii a látku k uvažování. V obou kulturních tradicích existuje spolupráce mezi autorem a čtenářem ... V anglicky mluvících zemích padá velká váha břemene na autory, aby napsali své texty čtivě, zatímco v německy mluvících zemích jsou to naopak čtenáři, kdo musejí vynaložit maximální úsilí, aby text dešifrovali.“

(CLYNE 1987, 238)

Německý odborný diskurs tedy klade na příjemce a jeho porozumění textu poměrně vysoké nároky. I jiní autoři analyzující vědecké vyjadřování konstatují, že německý odborný diskurs je spjat s představou **čtenářské zodpovědnosti za dešifraci textu**, za porozumění autorovým intencím, zatímco angličtina patří k jazykům počítajícím s **autorskou odpovědností za jasnost výkladu**. Předpoklad, že záleží na čtenáři, zda textu porozumí, se zdá být zakořeněn i v české stylistické tradici.

Jednu z příčin rozdílného způsobu formulace a předávání vědění spatřuje Clyne také v tom, že psaní vědeckých textů je v anglosaských zemích předmětem pedagogického nácviku. Normy pro „*essay writing*“ zahrnují „požadavek linearity výkladu a ‚relevance‘ (tj. úzké vazby k určitému výseku problematiky, vymezenému formulací otázky, a vyloučení všeho, co tento výsek problematiky překračuje, i kdyby informace byla správná). Výsledkem je lineárnost anglického textu“ (Clyne 1987, 212).

Rysy německého vědeckého vyjadřování, na něž Clyne v porovnání s angličtinou upozorňuje, totiž v textové rovině digresivnost (tedy mnohost odboček, porušujících lineárnost textu), v syntaktické rovině složitost, velký počet nominalizací a složenin, hojnost pasiv, neosobních konstrukcí, četné modální výrazy, vytvářející složitou hypotetickou modalitu textu, jsou typické i pro jazyk a styl české vědy; některé z nich v omezenější míře (syntaktická komplexnost, nominalizace a složeniny), jiné, jak se zdá, v míře ještě větší (modalizace).

2.3 ■ ČESKÝ VĚDECKÝ DISKURS V MEZIKULTURNÍM KONTEXTU

Český vědecký diskurs je **kontaktní zónou**, v níž se setkávaly a setkávají různé filozofické, kulturní a jazykové normy. České vědecké a odborné vyjadřování se rozvíjelo jednak ze svých vlastních zdrojů, jednak v přímém kontaktu s německým vyjadřováním. Do značné míry patří do sféry vlivu zmíněného teutonského intelektuálního stylu. (Na tomto místě bychom chtěli upozornit, že termín „teutonský“ nemá v Galtungově pojetí žádné záporné konotace, je pouze kulturněhistorickou nálepkou pro soubor určitých distinktivních rysů, hodnocených veskrze neutrálně.) Tento vliv byl zprostředkován i ruskou tradicí vědeckého a odborného vyjadřování, která rovněž zasáhla jazyk české vědy. Vzhledem ke svému slovan-skému původu je čeština s to sdílet obdobnou terminologii a větné a textové struktury např. s ruštinou, avšak typologicky je čeština disponována i k analogickému tvoření slov a přejímání větných a textových struktur, jež jsou příznačné pro němčinu. Nejde však jen o slova, věty a textové struktury, ale o celkové ladění vědeckého textu, jeho textovou výstavbu a komunikační zaměřenost. Vzhledem k mnoha historickým kontaktům s německým intelektuálním stylem je český vědecký styl, jak jsme uvedli, charakterizován rysy, jež Clyne vytyčuje pro německý odborný diskurs v jeho protikladu k anglosaskému.

2.4 ■ CHARAKTERISTICKÉ RYSY ČESKÉHO INTEKTUÁLNÍHO STYLU

Pokusíme se stručně (a kontrastivně) charakterizovat tradiční „intelektuální styl“ českých vědeckých textů.

2.4.1 MODALIZOVANOST

České vědecké texty se vyznačují vysokou mírou modalizovanosti, především epistémické (jistotní). Znamená to nízký stupeň formulační asertivnosti, pozitivnosti a persvazivnosti (přesvědčivosti), a tedy jistou skromnost a opatrnost či zdrženlivost. Zjišťujeme vysokou frekvenci výrazů s funkcí **oslabovat asertivnost tvrzení a omezovat jeho obecnou platnost**, tj. s funkcí tzv. „hedging“ (Myers 1989). Těmito výrazy autor vědeckého pojednání např. předjímá výtky možného oponenta, připouští

neúplnost, resp. předběžnost svého tvrzení, rezignuje na definitivnost svých závěrů a jejich obecné přijetí.

Můžeme v tom spatřovat motivaci evropského pojetí vědeckého procesu spíše jakožto spolupráce než jako tvrdé soutěže či konkurence; bývá zaujímana pozice jakoby defenzivní, vyjadřovaná výrazy typu *snad, asi, možná, zdá se nám, patrně se tu projevuje, podle našeho názoru, tuto strukturu by snad bylo možné interpretovat jako...* apod. (srov. podrobně v odd. 9.2 o modalitě).

2.4.2 AUTORSKÁ SKROMNOST

Oslabující funkci má již formulace **titulků** vědeckých textů. Moderní anglický titulek má ve většině případů podobu substantivní fráze v nominativu, zatímco čeští autoři často užívají substantivní frázi modifikovanou předložkami *o* (píší-li anglicky, pak *on, about*), nebo *k(e)* (v anglické variantě *towards*). Autor naznačuje již v názvu, že jde jen o „příspěvek“ k určité problematice.

Tak např. v anglickém sborníku „Coherence and Grounding in Discourse“ (Tomlin 1987) obsahujícím 20 článků různých autorů jsou pouze dva (10 %) nadepsány *on*: *On the status* a *On the role*. Naproti tomu v českém svazku „Slavica Pragensia IV“ (1963), obsahujícím 65 českých příspěvků, začíná 34 titulků předložkou *k* a tři předložkou *o* (více než 50 %!). Tato tendence se projevuje i v anglických statích psaných českými autory. V „Prague Studies in Mathematical Linguistics“ (1983) začíná jedna třetina titulků předložkou *On* a další 2 titulky mají podobu *Some notes on* a *A note on*, v jiném svazku téže série (1990) nalzáme polovinu titulků začínajících *On*.

Uvedený český způsob titulkování statí v zásadě odpovídá německým zvyklostem – užití předložek *über* a *zu* (*Zur semantischen Struktur...*, *Zu einigen Aspekten...*, *Zum Forschungsstand...*, *Zur Sprachsituation...*, *Überlegungen zu den Grundlagen...*, *Untersuchungen zum Verhältnis...*, *Über Destandardisierung...*) i ruskému užití předložek *o(b)* a zvláště *k* (*k vo-prosu o...*).

Čeští puristé dokonce považovali tuto podobu názvu za noremní, jako výraz autorovy skromnosti. V české vědecké produkci se zdá být tento způsob titulkování častější než v němčině, kde se autorova skromnost skrývala zase např. za slovo *Versuch* (*Pokus*) v názvu pojednání.

Nižší stupeň asertivnosti, skromnost až defenzivnost ve formulaci tvrzení, hypotetičnost a deliberativnost jazyka výkladu vyniká zejména ve

srovnání s anglickými zvyklostmi, jak konstatují i jiné kontrastivní studie zaměřené na srovnání s anglosaskými normami vědeckého vyjadřování.

Způsoby formulace svědčí o přístupu k vlastní povaze vědecké práce a úloze individua v ní. Mohli bychom tu obrazně užít protiklad „cooperation versus competition“. Nedávno jeden z českých vědců s uznáním citoval výrok slavného botanika A. Löveho: „Vědec se v diskusi s kolegy nesaží přesvědčit, ale vyložit a dospět k lepšímu pochopení.“ Obdobně zakladatel Pražského lingvistického kroužku Vilém Mathesius (1982, 448) charakterizoval vědeckou atmosféru skupiny takto: „V našem soužití se vyvinulo v nejkrásnějším způsobu oboustranné přijímání a dávání, kterým se má vyznačovat každá vědecká spolupráce.“

2.4.3 KOMPOZIČNÍ VOLNOST

Kompoziční vzorce a uspořádání výkladu bývají v českém vědeckém textu poměrně volné. Také tento rys se projevuje právě ve srovnání s vědeckými a odbornými texty uveřejňovanými v mezinárodních sbornících a časopisech, respektujícími členění textu na kanonické části, počínající abstraktem. V důsledku toho bývá český text méně přehledný (mezititulky se většinou neužívají a průběžné číslování textových částí se soustavněji objevuje až v poslední době). Kontrastivní studie také zjišťují, že český autor poskytuje čtenáři méně metatextových orientačních signálů, jimiž by čtenáře informoval o tom, co právě v textu dělá. Je na čtenáři, aby si tuto informaci sám z textu vyvodil.

To vše souvisí s tím, že český vědecký text není orientován primárně na čtenáře. Neznamená to však, že je autor orientován na sebe. Je orientován na obsah sdělení, na jeho předmět, na samu věc. Chce podat logicky uspořádaný, formulovaný, a pokud možno úplný, nenapadnutelný výklad daného jevu, povědět svou pravdu a ovšem též čtenáře seriózně poučit. Je to monolog bez dialogického zřetele a působí patrně – to si přiznejme – větší radost a uspokojení autorovi než čtenáři. Jaké jsou zdroje tohoto přístupu k vědeckému psaní?

3 ZÍSKÁVÁNÍ DOVEDNOSTÍ VE VĚDECKÉM VYJADŘOVÁNÍ

„Jste posuzováni podle svých schopností psát a mluvit a vaše hodnota nezávisí jen na vašich znalostech ve světě vědy a techniky, ale také na vašich schopnostech svou znalost a myšlenku komunikovat.“

(BARRASS 1977, 5)

3.1 ■ VĚDECKÉ VYJADŘOVÁNÍ V ČESKÉ STYLISTICE

Charakter českého vědeckého vyjadřování je dán historickými a kulturními souvislostmi jeho středoevropského vývoje, ale určitým zpětnovazebným ovlivňujícím faktorem tu může být i samo jeho pojetí v české lingvistice, stylistice, teorii textu a aplikovaných disciplínách, především v pedagogice.

Česká stylistika má v popisu vědeckého a odborného stylu velmi bohatou tradici vycházející ze zázemí pražského funkčního strukturalismu (z pozdějších prací jmenujme alespoň: Jedlička a kol. 1970, Mistrík 1974, Chloupek a kol. 1991, Bečka 1992, Jelínek 1995, Čechová a kol. 1997). Český vědecký a odborný styl se vymezuje na pozadí obecné stylistické teorie pěti funkčních stylů a vytyčují se jeho charakteristické rysy, které jej konstituují **v protikladu k funkcím ostatních čtyř funkčních stylů**. Tím je zdůrazněna jeho výlučnost. Konstitutivní funkcí vědeckého stylu je být nástrojem rozvoje lidského poznání a posouvání jeho hranic. Silně se zdůrazňuje intelektualizační funkce vědeckého stylu; vědecký styl je kvalifikován jako nejnáročnější ze všech vzhledem ke své přesnosti, určitosti, pojmovosti. Zatímco kognitivní stránka vědeckého vyjádření je takto velmi silně zdůrazněna, poněkud se nechává stranou fakt, že funkce vědeckého stylu má rovněž velmi významný rozměr sociální, interakční, komunikační,

jímž je vědecký, případně odborný funkční styl **spojen s dalšími funkčními styly** – běžně mluveným, jednacím, administrativním, publicistickým i uměleckým. Prvním předpokladem pro rozvoj poznání je nepochybně **kognitivní kompetence vědce**, ale ze sociorétorického hlediska je (jak jsme již uvedli) nezbytná i **kompetence procedurální, interakční, komunikační a širše sociální**, kterou musí vědec vládnout v obdobné míře jako uživatel kteréhokoli jiného funkčního stylu. Co by tedy bylo v současné české stylistice žádoucí? Aby zřetel funkční doplnila o zřetel sociální, jinými slovy interakční. Pro parametry související s tímto pohledem často nemáme v češtině odpovídající pojmové kategorie a zavedené termíny (srov. angl. termíny *cognitive competence versus interactional/transactional competence, declarative competence versus procedural competence*). Porovnejme nyní českou stylistickou tradici s tradicí anglosaskou.

3.2 ■ VĚDECKÉ VYJADŘOVÁNÍ V POHLEDU ANGLOSASKÉM

Anglosaská teorie textu, diskursu, komunikace, včetně vědecké, má své kořeny v pragmatické filozofii jazyka a vzhledem k takto orientovanému přístupu k jazyku odedávna směřuje k **uchopení textotvorných postupů v interakčním rámci**. Navíc se tato teorie vyvíjela v úzkém propojení s lingvistikou aplikovanou, jak o tom svědčí konstituování disciplíny zvané *writing*, případně *reading* (produkce a interpretace textu ve smyslu kognitivním i interakčním), jež je zároveň oborem teoretickým i didaktickým (Čmejrková 1992). V jejím rámci pak vznikla podrobně propracovávaná disciplína zvaná *academic writing*, a konečně i analogicky zaměřená disciplína *academic reading*.

Zatímco česká stylistická tradice má povahu spíše deskriptivní, anglosaská teorie *writing* (což je vlastně označení pro rétorický výcvik) směřuje k praktickému nacvičování formulačních dovedností.

Myšlenka o potřebě kultivace psacích dovedností byla u nás vyslovena již dávno Vilémem Mathesiem (1942), nepochybně v souvislosti s jeho anglistickou orientací, ale do učebních programů vtělena nebyla. Nácvik psaní odstavců (*paragraph writing*), jež je velmi charakteristickou součástí disciplíny zvané psaní, nemá v českém stylistickém výcviku obdobu. Odstavec bývá popisován v českých stylistikách jen velmi zběžně a pozornost stylistů přitahuje spíše odstavcování v krásné próze, a to vzhledem ke své specifičnosti a nepředvídatelnosti (Bečka 1992).

Zákonitostem v psaní odstavců se věnuje jen velmi málo pozornosti. Byl to opět Mathesius (1942), kdo toto téma zpracoval ve stati nazvané *Umění psát odstavce* (srov. též Vachek 1994). Tato studie nicméně zůstala v českém kontextu počinem spíše ojedinělým a teprve o mnoho let později na ni navázal F. Daneš rozsáhlou studií o tematických posloupnostech a odstavcích ve vědeckém textu (Daneš 1994).

3.3 ■ PSANÍ VĚDECKÝCH TEXTŮ JAKO PEDAGOGICKÁ DISCIPLÍNA

Psaný text exteriorizuje sdělení a odděluje je od individuality mluvčího. Vlastní napsaný text způsobuje, že záležitost je autorovi mnohem jasnější, než mu byla předtím. Má pocit, že „víc ví“, i když při tom nepoužil cizí znalost. To je také jeden z důvodů, proč středoškolští a vysokoškolští studenti píší referáty, seminární a diplomové práce. Psaný text – něco pomalu, uvědoměle a promyšleně produkovaného – napomáhá rozvoji osobnosti a jejího myšlení. Západní instituce proto věnují tomu, aby zasvětily své mladé generace do umění psát vědecké texty a orientovat se v žánrech vědecké komunikace – zejména v psaní esejů, ale i řady žánrů dalších –, soustavnou péči na školách středních, a ovšem též vysokých.

3.3.1 PSANÍ KOGNITIVNÍ A PSANÍ KOMUNIKATIVNÍ

Zeptáte-li se českého studenta, zda navštěvuje kurs psaní, pravděpodobně se na vás shovívavě usměje a vysvětlí vám, že psát se naučil už v první třídě. Položíte-li tutéž otázku studentu americkému, téměř jistě se dozvíte, že se takového kursu účastní. Nemáme-li jej podezírat z negramotnosti, kde hledat vysvětlení?

Termínem *psaní* v češtině tradičně rozumíme písemné zaznamenávání (SSČ 1994), zatímco v pojetí anglosaském je skutečnost označovaná termínem *psaní (writing)* mnohem širší a to, co míníme českým slovem *psaní*, představuje nejelementárnější úroveň tohoto procesu nebo snad spíše jeho nutný předpoklad.

„Psaní je způsobem řešení problémů, při němž se pisatel vypořádává s dvojitým úkolem: (a) generováním myšlenek v jazyce a (b) uspořádáním těchto myšlenek do psané struktury vyhovující potřebám čtenáře a záměrům autora.“

(HAMP-LYONS A HEASLEY 1987)

Obvykle se v této souvislosti rozlišuje kognitivní psaní, při němž je kladen důraz na generování myšlenek, a komunikativní psaní, při němž autor anticipuje potenciální potíže čtenáře s dešifrací textu.

Disciplína psaní (*writing*) zahrnuje jazykovou výchovu od počátků školní výuky až po psaní akademické (*Basic writing, Writing across the curriculum, College-level writing, University-level writing*). Psaní je členěno podle účelů, jimž slouží (tzv. *Writing for special purposes*), a jeho významnou odnoží je psaní odborné a vědecké (*Writing for academic purposes*). Psaní v tomto slova smyslu se dovolává soudobé teoretické i aplikované lingvistické disciplíny, „linguistics of writing“, která do sebe vstřebala poznatky soudobé lingvistiky textu, komunikace a sociální interakce. Při takto chápaném psaní nejde samozřejmě o zvládnutí grafického záznamu textu, nýbrž o procesuálně chápanou výstavbu textu: projev je postupně **promyšlen, načrtáván, korigován, přestylizován a dotahován do konečné podoby** (srov. např. Adams 1982), a to po stránce kognitivní i interakční. Grafické ztvárnění textu není vlastně nezbytnou podmínkou, projev může být zrovna tak přednesen ústně.

Lingvistika psaní tak svým zahrnutím produkčních aktivit písemných i mluvních **navazuje na tradice rétoriky**, neboť i rétorika, ač se v našem povědomí silně asociuje s projevem mluveným, zahrnovala zřetel k oběma podobám jazyka. Mohou být pro nás myšlenky „lingvistiky psaní“ inspirací?

3.3.2 JE VÝUKA PSANÍ NA ŠKOLÁCH DOSTAČUJÍCÍ?

Výuka psaní na českých školách spoléhá na to, že zná-li žák základní gramatická a pravopisná pravidla, bude umět komponovat vyšší celky, odstavce a celé texty. Umění psát je u nás vnímáno spíše jako individuální nadání, talent, dar, což vyniká právě ve srovnání s tradicí anglosaskou, která chápe psaní jakožto dovednost, kterou lze učit, cvičit a zdokonalovat, a pak také soustavou pevných kritérií testovat. Pisatel např. absolvuje výcvik v psaní odstavců, s důrazem na jednoznačnost tzv. tematické neboli námětové věty (*topic sentence*) a na následnou přímočarou výstavbu odstavce až po větu závěrečnou, s důrazem na přesnost a jasnost. Seznamuje se ovšem i s řadou dalších hledisek, která má brát při psaní v úvahu.

X R. Clarková a R. Ivaničová (1991, 176) uvádějí např. 17 momentů procesu psaní, které mají studenti disciplíny psaní respektovat: shromažďování znalostí, stanovení záměrů, analýza zadání, plánování, vybavení si vě-

domostí o typech psaní, zvažování časových a prostorových limitů, předběžné rozvržení látky, formulace myšlenek, revidování, zakoušení paniky a hrůzy, vyjasnění si upřímnosti myšlenek, stanovení vlastní identity, ohled na čtenáře, zakoušení radosti a uspokojení, rozhodnutí o tom, zda převzít odpovědnost, přiznat pozici, či ji zamaskovat, a konečně uplatnění jazykové kompetence. Předposlední bod zároveň ukazuje, co může patřit k nácviku rétorických dovedností a čím bývá pojem rétorika v našem povědomí zatížen a diskreditován. Je ovšem třeba mít zároveň na paměti, že výcvik v produkci textu je i výcvikem v interpretaci textu. Vede nejen k rozvinutí argumentativních dovedností a k ovládnutí přesvědčovacích prostředků, jimiž chce autor na příjemce působit, ale vede i k reflexi toho, v čem spočívá persvazivnost (přesvědčivost) cizího textu, jak být vůči persvazivnosti cizího textu rezistentní a jak jej brát s určitou rezervou.

U nás příprava v odborném psaní do té míry rozvinuta není a vysokoškolští studenti a doktorandi, stejně jako mladí vědečtí pracovníci, mají-li napsat diplomovou či disertační práci, resp. vypracovat vědecký článek, připravit si referát či napsat recenzi, bývají ponecháni sami sobě a v nejlepším případě odkázáni na cizojazyčné nebo přeložené příručky (srov. Umberto Eco, Jak napsat diplomovou práci). Nezřídka výuku vědeckého psaní supluje výuka na katedrách anglistiky.

Z poznání tohoto stavu věcí právě vznikla myšlenka zpracovat předkládanou příručku.

Zásady, k jejichž osvojení výcvik v psacích dovednostech směřuje, není samozřejmě nutné bez rozpaků a bez výhrad přijmout, ale je třeba s nimi počítat. Můžeme je pak třeba i porušovat – je v tradici české stylistiky uvažovat o tom, že **dodržování norem vede k jejich ustrnutí (petrifikaci) a výsledkem jejich virtuózního ovládnutí je prázdný manýrismus**. Na druhé straně je dobré vědět, že mnozí zahraniční autoři, s nimiž se ve vědeckých nebo odborných diskursních komunitách setkáváme, jsou k psaní článků a prezentaci výsledků své práce dobře připraveni a jejich počínání je efektivní. Právě proto, že je od začátku promyšleno v rámci pragmatického interakčního přístupu k jazyku a vědeckému psaní zvlášť.

4 ŽÁNROVÁ DIFERENCIACE VĚDECKÉHO DISKURSU

„Žánry autora neomezují, ale poskytují mu pozitivní podporu. Nabízejí prostor, relativně neutrální prostředí, cestu, která usměrňuje zkušenost, když autor tvoří. Tím, že autor přijme pozvání žánru, není problém jeho výrazu vyřešen, avšak dostává se mu vědění, jak lze množinu prvků vhodně uspořádat. A žánr konečně nabízí výzvu a provokuje svobodnou volbu překročit meze předchozích případů.“

(FOWLER 1982, 31)

Z dosavadního výkladu je patrné, že současný pohled na užívání jazyka se vyznačuje nejen velmi dynamickým a pružným pojetím jeho norem, ale podobně dynamicky a pružně jsou vymezovány i žánry, které v jazyce postupně vykrystalizovaly a které stále nově vznikají. Podle Todorova (1976, 161) je žánr spíše než jako třída textů chápán jako normované očekávání, vzhledem k němuž jsou produkovány další texty a na jehož pozadí jsou interpretovány.

4.1 ■ TYPY VĚDECKÝCH TEXTŮ A ROZRŮZNĚNOST DISCIPLÍN

Stanovit, kolik je vlastně druhů (typů, žánrů) vědeckého diskursu, není dost dobře možné. Za prvé záleží na volbě klasifikačního kritéria, za druhé hranice mezi jednotlivými druhy jsou neostré, za třetí celá soustava typů textů je nepevná, ve stálém pohybu, některé typy se vytrácejí a jiné vznikají (do velké míry v důsledku proměn ve vědě samé i změn v organizaci vědy), resp. mění svůj ráz, a za čtvrté by záleželo na tom, pro jakou hloubku detailu bychom se při oné klasifikaci rozhodli.

Nasnadě je kupříkladu třídění „horizontální“, podle jednotlivých vědec-

kých oblastí a podoblastí. Těch je ovšem značný počet (v literatuře bývají uváděny stovky, ba tisíce různých specializací). Hranice tematických oblastí lze stanovit do značné míry libovolně a zároveň není nikdy možné stanovit je striktně, mj. i vzhledem k mezioborovým kontaktům v současné vědě.

4.2 ■ OBORY PŘÍRODOVĚDNÉ A OBORY HUMANITNÍ

Výrazně relevantní je bezpochyby rozdíl mezi obory (asi lépe než vědami) přírodovědnými, lékařskými a technickými na straně jedné a obory společenskými a humanitními na straně druhé, i když dnes není tato hranice zcela ostrá, jednak v důsledku přístupu mezioborového i nadoborového, jednak přístupu zdůrazňujícího relevanci poznávajícího subjektu ve veškerém vědeckém poznání. A konečně ke sblížování obou oblastí dochází i proto, že se v některých oborech či směrech společenskovědných a humanitních uplatňují statistické a experimentální metody výzkumu, snaha o větší exaktnost a formalizaci, což se ovšem obráží i ve výběru jazykových prostředků a celkové výstavbě textů. Je tedy zapotřebí položit si otázku, co společného mají – přes zřejmé rozdíly co do stylu a celkové výstavby – obory přírodovědné s obory společensko-humanitními, co nás tedy opravňuje k tomu, subsumovat obojí bádání pod hlavičku „věda“ (viz dále v odd. 4.4).

Poznámka terminologická: Jak je známo, v anglosaské tradici příslušel termín *science(s)* jen vědám přírodním (zvaným dnes též *natural sciences*: fyzice, chemii, biologii, geologii aj.). Vývoj vědeckého bádání vedl však k aplikování tohoto označení na další obory: *medical science(s)* (či *medicine*), *engineering science(s)* (technické vědy) a též *social sciences* (společenské či sociální vědy: sociologie, ekonomie, politologie aj.). Naproti tomu obory filologického a filozofického charakteru označuje angličtina tradičním názvem *humanities* (odpovídajícím našemu označení obory humanitní). Bohužel rozlišování mezi obory společenskovědními a humanitními je dosti vágní, např. historie a jazykověda bývají řazeny někdy mezi obory společenské, jindy mezi humanitní. Proto v našich výkladech užíváme většínou podvojného termínu obory *společensko-humanitní*.

4.3 ■ TEXTY VĚDECKÉ, NAUČNÉ, POPULARIZAČNÍ A UČEBNÍ

Jinou klasifikaci vědeckých textů v nejširším smyslu slova získáme, přistupujeme-li k ní z hlediska jejich celkového zaměření a účelu. Tak dostá-

váme: 1. Texty **vědecké** ve vlastním, užším smyslu. Ty přinášejí nové poznatky určené primárně vědeckým pracovníkům v dané užší specializaci. – 2. Texty **naučné**, jejichž adresátem jsou plně vzdělaní pracovníci v daném širším oboru, jejichž zaměření je méně specializované a/nebo kteří se zabývají praktickými aplikacemi. – 3. Texty **popularizační**, jež bývají různého stupně populárnosti (mluvívá se o pyramidální struktuře popularizace). Jde o prezentování poznatků obecněji přístupnou formou, záleží však na tom, zda autorem popularizujícího textu je vědec sám, anebo publicista, a záleží také na tom, na jaký okruh adresátů je daný popularizační text zaměřen. Popularizující texty, které jsou psány specialisty a jsou určeny širší vědecké obci příbuzných, popřípadě i jiných oborů, lze jistě řadit mezi texty povahy vědecké. Tato popularizace byla a dosud je pro českou situaci důležitá i tím, že nahrazuje přece jen u nás obtížněji dostupnou cizí literaturu, resp. pomáhá k snazší orientaci v její záplavě, a tím k lepší informovanosti. Popularizační texty vyžadují sice výkladový sloh méně náročný (zejména v oblasti terminologie, matematického aparátu apod.), avšak toto jistě zjednodušování by nemělo jít na úkor věcné správnosti. – 4. Texty **učební** (skripta, učebnice apod.).

Jiným výrazným stylisticko-kompozičním faktorem je ta okolnost, zda jde o text s obsahem převážně teoretickým (příp. úvahovým) nebo materiálovým a/nebo experimentálním.

4.4 ■ OBECNÉ POŽADAVKY KLADENÉ NA VĚDECKOU KOMUNIKACI

Známý italský vědec Umberto Eco se ve své příručce pro diplomanty „Jak napsat diplomovou práci“ jednoznačně vyslovil pro jednotné chápání vědy („vědeckou práci je možno napsat i bez použití logaritmu a zku-mavek, bez vzorců a diagramů“) a uvedl soubor kritérií pro vědecký charakter nějakého zkoumání. První z nich se týká předmětu výzkumu: musí to být poznatelný či identifikovatelný objekt – nikoli nutně fyzický, hmotný (například v matematice) – a označený i definovaný tak, aby byl poznatelným a identifikovatelným i pro ostatní. Druhé kritérium si všímá výsledků výzkumu: výzkum by měl o svém předmětu sdělit věci, které nebyly dosud řešeny, respektive se podívat novým pohledem na věci, které již řešeny byly. Za třetí by měl být výzkum užitečný, prospěšný pro ostatní a přinášet poznatky, ke kterým bude muset v budoucnu každý přihlížet. A konečně by měl vědecký výzkum poskytovat podklady pro potvrzení

nebo vyvrácení předpokladů, z nichž vychází, a tak umožnit, aby kdokoli jiný mohl v daném výzkumu pokračovat.

Výklady v naší příručce vycházejí z tohoto širokého pojmání vědy a snaží se přinášet poučení, pokyny a rady pro autory textů ze všech vědních disciplín a přihlížet zároveň jak k jevům společným, tak k relevantním diferencím mezi obory a podobory. Přitom se ukazuje, že na rozdíl od oborů společensko-humanitních většina badatelů z oborů přírodovědných, lékařských a technických těží už dnes z poznatků získaných ze studia textů cizojazyčných, popřípadě z cizích stylistických příruček, a postupně přechází ve svých prezentacích více méně na ten způsob výstavby textů, který se dnes v mezinárodním styku do značné míry ve světové vědě ujal.

Je ovšem zapotřebí dodat, že zatímco vzorce (modely) celkové výstavby textu lze přejímat poměrně snadno – i když bychom neměli některé v naší vědě tradiční postupy zcela opomíjet –, musí každá volba konkrétních jazykových prostředků pochopitelně vycházet z norem spisovné češtiny a přitom ovšem pružně reagovat na nově se objevující výrazové potřeby (týká se to především slovníku, zejména odborného názvosloví, tvoření slov i některých jevů syntaktických).

4.5 ■ RŮZNÉ JAZYKOVÉ KÓDY A REGISTRY VĚDECKÉHO VYJADŘOVÁNÍ

Vědecký nebo technický obor a zvolený žánr klade určité požadavky na výstavbu a kompozici textu, ale požadavky žánru se týkají i jazykového kódu (tj. znakových systémů) a tzv. registrů (tj. jednotlivých stylových vrstev jazyka). Zatímco žánr se realizuje teprve v rovině samotného textu, registr je záležitostí jazyka, kódu, množiny prvků, z níž se vybírá.

Důležitým aspektem vědecké komunikace – ovšem nejen vědecké – je dnes nepochybně poměr mezi vyjadřováním v jazyce spisovném (neboli ve standardu) a v nespisovných varietách češtiny (tedy v tzv. obecné češtině nebo v jiných varietách českého jazyka). Co se týká jazyka spisovného, ukazuje se, že ona stále výrazněji se uplatňující stylistická rozrůzněnost (specifikace) spisovného vyjadřování v různých oblastech společenské komunikace (různého rozpětí), spolu s různorodými, někdy až protikladnými jazykově stylistickými potřebami a požadavky různých druhů textů, vede nakonec k jakémusi rozměňování, ne-li rozplývání jeho hranic, k jeho jisté „decentralizaci“. Klasická představa (a požadavek) „jednotnosti“ spi-

sovného jazyka neodpovídá dnešní skutečnosti. Respektive je jí třeba chápat jinak, diferencovaněji, relativizovaně k jednotlivým typům a podtypům komunikace, tedy jako shodný způsob vyjadřování ve shodných (analogických) komunikačních situacích. Pokud jde o samo vyjadřování ve vědě, je třeba vzít v úvahu především situačně danou a nevyhnutelně rozplývavou, snadno průchodnou hranici mezi oblastí toho, co lze nazývat pracovní, profesní slang či mluva, a výrazivem standardním, spisovným. Platí to zejména o vědách přírodních a medicínských s jejich rozsáhlou činností experimentální, laboratorní, anebo např. o vyjadřování počítačových odborníků.

Uvedené skutečnosti zároveň ukazují na jeden obecnější aktuální jev, totiž na roli, jakou má dnes ve vědě vyjadřování ústní, otevírající ovšem dveře k užívání prostředků jazyka běžně mluveného. Plně spisovné bývají dnes vlastně jen přednášky a připravené referáty; v rozhlasových a televizních relacích se přirozeně objevují – byť v malé míře a nestejně u různých mluvčích – prvky jazyka běžně mluveného, podobně jako v méně formálních diskusích po přednáškách a v neklasických prezentacích vědeckých poznatků (v přírodních vědách v dnes převažujících prezentacích s diapositivu, v panelových diskusích apod.). Silně pak převažuje nespisovné vyjadřování v diskusích a rozhovorech na pracovištích, konferencích, v kuloárech apod. Ovšem i tyto situace jsou součástí – a zdá se, že dnes eminentně důležitou – procesu vědeckého poznávání. Lze říci, že hlavní doménou čistě spisovného vyjadřování ve vědě jsou dnes texty tištěné.

Je třeba upozornit i na to, že ve vyjadřování vědeckém se stírá hranice mezi „přirozeným“ jazykem spisovným a „umělými“ jazyky věd. Specifické potřeby dnešního odborného vyjadřování v těsné souvislosti s vlivy cizojazyčnými (většina mezinárodní či nadnárodní vědecké produkce je ovšem dnes v angličtině) nejenže působí jisté adaptační změny v české gramatice (u jazyka dosud tak vyhraněně flektivního to nutně vede i k adaptačním změnám dotýkajícím se některých jeho typologických charakteristik – srov. např. výrazy jako *RNA-viry*, *pH-metr*, *ATPáza*, *n-tice*, nesklonnost některých substantiv ap.), nýbrž vede i k vytváření textů „smíšených“, obsahujících nejen prostředky vysloveně „umělé“ (vzorce, schémata, tabulky ap.), ale i výrazy stojící na pomezí mezi, řekněme, slovem a vzorcem, jako např.: *1-/2,3,5-trimethyl-4-acetoxyphenoxyll-3-isopropylamino-2-propanolum*. Akronyma, tj. iniciálové zkratky typu *DNA*, *HIV*, se stále rozmnožují, mají vysokou frekvenci a lze je chápat jako spe-

cifickou složku systému přirozeného jazyka – srov. jejich přechod v normální slova, jako např. *AIDS* – *aids*, *aidsu*, ... Termíny jsou nepochybně velmi závažnou složkou vědeckého textu (srov. Poštolková, Roudný, Tejnor 1983).

V dané studii se zaměřujeme na principy výstavby textu jako celku. Zaměřili jsme se na některé typy textů a na některé žánry, protože nechceme předložit schematický přehled disciplinárních kultur, ale pomoci rozvinout komunikační kompetenci tím, že upozorníme na obecnější principy výstavby vědeckého textu.

5 AUTOR, ČTENÁŘ A DALŠÍ SUBJEKTY V TEXTU

„Pracujete-li se strojem, vaše schopnost vyjádřit se není tak důležitá. Ale čím širší je okruh lidí, pro které pracujete, tím důležitější je, abyste věděli, jak sdělit své myšlenky slovem či písmem. Tato schopnost sdělit je snad nejdůležitější ze všech schopností, jaké potřebujete.“

(BARRASS 1977, 5)

5.1 ■ SOCIÁLNÍ A INTERAKČNÍ CHARAKTER VĚDECKÉHO TEXTU

Sociální a interakční pohled na jazyk vědy, jemuž se v posledních desetiletích věnuje velmi mnoho pozornosti, je motivován zcela prostými představami, které jsme naznačili citátem z jedné z mnoha praktických příruček, které se sociálním aspektům vědy věnují. Jejich východiska jsou velmi jednoduchá, takřka banální, ovšem analýzy sociálních aspektů vědecké komunikace přinášejí řadu pozoruhodných kritérií, která vedou autora k **reflexi komunikačních dovedností, svých i cizích**. V duchu pragmatické orientace je autor nabádán k tomu, aby měl neustále na mysli příjemce textu a formuloval text s neustálým ohledem na něj. (O pojmech autorská zodpovědnost vs. čtenářská zodpovědnost jsme se zmiňovali v kapitole 2.2 o intelektuálních stylech.) Interakční, takřka dialogické zaměření pisatele vědeckého textu vyjadřuje např. tento výrok:

„Když píšu, uvažuji o čtenářových možných reakcích, anticipuji všechny těžkosti, které by mohl mít s porozuměním mému textu a sledováním mých myšlenek, vedu zkrátka skrytý dialog se svým předpokládaným protějškem.“

(WIDDOWSON 1979, 176)

Dotýkáme se tu struny, kterou by bylo možné v domácí teorii vědeckého textu rozehrát. Sociální aspekt psaní vědeckých a odborných textů rozšiřuje totiž klasické české pojetí vědeckého stylu, v němž je ohled textu na čtenáře interpretován velmi slabě. Je to proto, že tomuto stylu byl, jak jsme již uváděli, připisován rys monologičnosti a psanosti. Předpokládalo se, že vědecký styl se konstituuje jen pod tlakem typických rysů psané podoby jazyka (příčemž psanost byla více méně ztotožňována s monologičností), a profiluje se skrze typické rysy monologičnosti.

O autorské textové strategii orientované na čtenáře se uvažovalo pouze v souvislosti s metatextovými komentáři doprovázejícími rozvíjení tématu, zatímco o samotném výkladu se soudilo, že vyplývá z interních potřeb rozvíjení tématu. Situační a kontextová podmíněnost produkce a interpretace textu, intence pisatele, jeho vztahy k jiným autorům vědeckých statí a také vztahy produkovaného textu k jiným textům zůstávaly mimo pole analytického zájmu. Vědecký styl byl definován jako styl veřejný a byl kladen do protikladu k těm, které mají známého a blízkého adresáta. Uvádělo se, že je určen neznámému a vzdálenému adresátovi a že veřejné zaměření přitom neznamena obecnou srozumitelnost vědeckého textu, neboť vědecký text není pro svou náročnost určen každému a všem. S tím souvisel i předpoklad, že veřejné zaměření vyžaduje formálnost a objektivitu, přičemž subjektivní prvky jsou potlačeny nebo zcela vyloučeny. Vědecký styl se kladl z hlediska své objektivnosti do protikladu ke stylu publicistickému, charakterizovanému apelativností. Jazyk vědy byl naopak považován za neosobní nástroj předávání faktů a potlačování subjektivních názorů a byl vnímán jako „gnómická konstrukce znalosti“.

Vědecký text je ovšem zasazen do určitého sociálního kontextu a nese jeho stopy; prozrazuje svůj interakční rámec, nebo – jak se také říká – participační rámec. Participační rámec vědeckého textu je kategorie poměrně velmi široká. Zahrnuje především **autora**, který text produkuje, a **čtenáře**, kteří text interpretují a k nimž se autor obrací. Kromě toho ovšem v textu zaznívají i jiné hlasy. Jsou to **hlasy jiných vědců**, které autor cituje, z nichž vychází, jejichž tvrzení přijímá s většími či menšími výhradami, s nimiž polemizuje, které kritizuje apod. Podívejme se nejprve na to, jak se v textu projevuje autor.

5.2 ■ AUTOR

Až dosud jsme se o autorovi vědeckého textu vyjadřovali nediferencovaně jako o vědci, který předkládá čtenářské obci svůj text. Pro zpřesnění

uvedme, že v některých případech může být důležité rozlišit kategorii vědce a kategorii **pisatele vědeckého textu**. Hlas vědce se nemusí krýt s hlasem pisatele omezeného třeba pěti stranami textu. Navíc jeden a tenýž vědec může o témž tématu napsat texty formulované naprosto odlišným způsobem, jednou pro účely přísně vědecké, jindy pro účely popularizační. Je tedy dobré si uvědomit, že ten subjekt, s nímž se při četbě vědeckého textu setkáváme, není vědec (se všemi svými osobnostními charakteristikami a odbornými rysy), ale pisatel, nebo chcete-li, autor.

5.2.1 AUTORSKÝ PLURÁL A PLURÁL INKLUZIVNÍ

Podmíněnost ztotožnění vědce s pisatelem se projevuje již tím, že pisatel sám sebe ve vědeckém textu velmi často označuje 1. osobou množného čísla. Je to konvence zvaná **autorský plurál**:

Některá fakta týkající se produkce a diagnostiky fullerenu byla již uvedena v předchozích kapitolách. Zde se pokusíme je sumarizovat...

Pro jednoduchost ukážeme věc na jednom příkladě...

Vyjadřuje-li se autor v 1. osobě množného čísla, může jít v mnoha případech také o **plurál inkluзивní, zahrnující autora i čtenáře do jedné společné kategorie**, již lze vztáhnout na celou diskursní komunitu:

Pokusme se tedy skloubit doposud známé biologické a geologické údaje a vyjde nám následující obraz.

Věnujme se nyní podrobněji fyzikální podstatě vzniku obrazu v optickém mikroskopu.

Proto je tento způsob vyjádření obvyklý v definičních procesech, které autor předkládá celé vědecké obci:

Geologická historie života byla poznamenána řadou krizí. Ty, které vynikají mimořádnou silou, označujeme jako katastrofy.

Užijeme-li pro „větu jako jednotku jazykového systému“ termínu věta a pro „větu jako součást jazykového projevu“ termínu

výpověď, dosáhneme toho, že pro každý z obou aspektů minimálního komunikátu budeme mít označení zvláštní (což je výhodné).

5.2.2 NEOSOBNÍ VYJADŘOVÁNÍ

Nejčastěji volí ovšem autor vyjádření **neosobní**. Nepíše o tom, co dělá on sám, jak vidí problém on sám, případně jak by jej měl vidět čtenář, nýbrž píše o tom, jak je věc v článku nebo ve vědecké obci viděna, jak se problém v článku nebo ve vědecké obci řeší, tj. užívá **konstrukce pasivní**, v nichž je subjekt odsunut do pozadí. Uvedme nejprve doklad, v němž autor píše o tom, jak v článku věc řeší (jak je věc řešena):

V následujícím článku jsou nejprve připomenuty základy teorie rozlišovací schopnosti optického mikroskopu a kontrastu zobrazení, doplněné o výklad nejdůležitějších metod pozorování fázových objektů. Třetí, závěrečná část je věnována principiálně novým metodám, jako jsou videomikroskopie a konfokální mikroskopie. Kvůli přijatelnému rozsahu byly z přehledu vypuštěny běžné metody inferenční a polarizační mikroskopie, neboť lze předpokládat, že mezi fyzikální veřejností by měly být dobře známy.

Místo toho, aby autor volil vyjádření činnostní (připomínám, doplňuji, věnuji, vypouštím, předpokládám, znají), volí opisné pasivum bez uvedení činitele děje (jsou připomenuty, doplněné, je věnována, byly vypuštěny, by měly být známy), případně konstrukci neosobní (lze předpokládat).

Neosobní vyjádření (též **zvrtným pasivem**) je velmi běžné tam, kde autor uvádí poznatky obecně přijaté v diskursní komunitě. Častá je formulace *Všeobecně/Obvykle se má za to, že...* (po níž často následuje zpravidla nějaké avšak...):

Všeobecně se pokládá za možné, že se živé organismy mohou přizpůsobit změnám ve vnějším prostředí tak, že se stanou odolnějšími. Pro tento názor však donedávna chybělo exaktní vysvětlení.

Obvykle se mezi „nespecifické“ elementy imunitního systému řadí i tzv. NK-buňky, které však podle současných názorů náležejí spíše mezi velmi nekonvenční antigenně specifické buňky ... Nespecifické a antigenně specifické mechanismy ovšem nelze striktně

oddělit, neboť při každé imunitní odpovědi jsou vzájemně provázány a do značné míry se navzájem podmiňují.

Časté jsou i formulace typu *Donedávna se soudilo... apod.:*

Ještě na počátku století se obecně věřilo, že žloutenka je onemocnění, které...

Zatím je velmi málo známo o životě této skupiny – byť velmi cenný materiál snesla k tomuto problému monografie...

5.2.3 AUTOR V 1. OSOBE SINGULÁRU

Stává se, že autor volí vyjádření v 1. osobě singuláru (číslo jednotného). V českých textech je to časté zejména v úvodních partiích článků a knih, v nichž autor vystupuje se svými osobními názory, případně též formuluje subjektivní pohnutky a individuální zaujetí, které jej vedly k napsání textu:

I když, jak jsem naznačil, sleduji všechny tři roviny struktury syntaktických jednotek a jejich vzájemnou souhru, ustupuje v přítomné mé práci zřetel gramatický poněkud do pozadí.

Přiznám se bez rozpaků, že podobného vnitřního sváru jsem byl ušetřen, zaujal mě totiž hned zkraje problém, který se zdál být – jakkoliv stál v samém jádru problémového okruhu „národního obrození“ – dosud nedořešený.

V této recenzi se pokusím povědět něco o systému Windows 98.

Obvykle se uvádí, že frekvence 1. osoby jednotného čísla je vyšší v pracích anglosaských autorů a klesá spolu s tím, jak se pohybujeme směrem k východu – v německých a např. i českých textech se s ní čas od času setkáváme, zatímco v rusky psaných vědeckých textech je spíše ojedinělá. Toto pozorování je však třeba brát s rezervou, neboť s tzv. autorským plurálem se setkáváme i v textech anglosaských, normy vědeckého vyjadřování jsou v současné době všeobecně v pohybu, a kromě toho užití 1. osoby jednotného čísla závisí i na idiolektu autora a jeho individuálních preferencích.

I autor, který neváhá v určitých kontextech užít vyjádření velmi osobní,

živé a individualizované, uchyluje se v jiných pasážích k autorskému pluruálu a samozřejmě také k řadě vyjádření neosobních, pro vědecký text typických:

Přesto, že byly částečně popsány formální vlastnosti biologických hodin, jejich synchronizace a umístění v organismech, dosud málo toho bylo řečeno o pravé podstatě denních oscilací v hodinách. Bylo zřejmé, že podkladem cyklických změn by mohl být zpětný, seberegulující, zhruba 24hodinový cyklický se opakující proces, ale nedařilo se tento problém rozřešit.

Jak je z uvedeného úryvku patrné, neosobním vyjádřením (*málo bylo řečeno, bylo zřejmé, ale nedařilo se rozřešit*) a užitím pasivních konstrukcí (*byly popsány, otázka se řešila*) pronikají do autorského textu názory a výzkumné výsledky mnoha jiných vědců tvořících diskursní komunitu a její dosavadní znalost. Než se těmito jiným hlasům budeme věnovat podrobněji, podívejme se, jak se do textu promítá kategorie druhého nejdůležitějšího účastníka participačního rámce textu, kategorie čtenáře.

5.3 ■ ČTENÁŘ

Je pravda, že čtenáře publikovaného textu neznáme. Není proto snadné identifikovat, jaká setkání autora se čtenářem mohou nastat a kdo všechno se jich zúčastní. Autor vědeckého textu nicméně se čtenářem počítá, může s ním i **vyjednávat**, pokud předpokládá jeho těžkosti při dešifraci textu:

Jsem si vědom toho, že předkládaná práce nepředstavuje pro čtenáře vždy snadnou četbu.

Může se snažit získat souhlas čtenáře častým **nepřímým oslovováním**:

Poznámka by mohla u čtenáře vyvolat – věřím, že mylný – dojem... Abych tento čtenářův případný dojem rozptýlil...

Zcela v rukou čtenáře této stati, popř. i jiných mých prací, nechávám rozhodnutí o tom...

Aby autor **navázal kontakt**, může se dovolávat společných znalostí:

Jak asi řada čtenářů tuší, je Česká republika oblastí, kde se člověk může cítit víceméně bezpečně, neohrožen tropickými parazity.

Autor se obrací ke čtenáři celou stylizací svého výkladu, výběrem tématu a jeho zpracováním, jeho zakotvením v domácí či cizí vědecké tradici.

Uvedeme několik dokladů **strategií interkulturních**. Když český romanista seznamuje české čtenáře s francouzskou teorií vědeckého stylu, zakotvuje ji v české tradici:

Český čtenář si tu bezpochyby připomene pražskou tradici stále živou, B. Havránka...

Podobně píše-li český lingvista o české situaci pro zahraničního čtenáře (např. anglicky), snaží se dívat se na ni optikou čtenáře neinformovaného o ní tak, jak to lze předpokládat u čtenáře domácího. Píše:

Zvláštním rysem, který je příznačný pro malé jazyky, ale je jen těžko pochopitelný pro uživatele angličtiny, je obava z cizích prvků importovaných do slovníku.

To jsou jen drobné ukázky komentářů zakotvujících informace v domácím či cizím lingvistickém povědomí. Ohled ke čtenáři ovšem spočívá, jak bylo řečeno, i v samotném výběru tématu a způsobu jeho prezentace domácímu či zahraničnímu publiku.

Zcela specifickou problematiku má např. interakční situace, při níž text putuje do sociálních kontextů zcela neznámých, cizích, jako když např. posíláme abstrakt na zahraniční konferenci a nemáme tušení, v jakém kontextu se ocitne, s jakými čtenáři se setká. V případech takového mezikulturní komunikace je pak o to více potřeba odhadnout možnou recepci textu.

5.3.1 ČTENÁŘ ZASVĚCENÝ A LAIK

Autor vědeckého textu se zdaleka neobrací ke svému čtenáři jen nepřímými oslovenými, rétorickými otázkami, jimiž rozvíjí společnou znalost,

a metatextovými komentáři, jimiž provází čtenáře strukturou svého textu. I když autor čtenáře v textu vůbec nejmenuje, stylizuje svůj výklad s ohledem na něj. Kdo je tedy čtenář, jehož bere autor v úvahu? Podobně jako lze rozložit pojem posluchače u ústní komunikace (přímý adresát, nepřímý možný posluchač, náhodný svědek rozhovoru), lze rozložit i pojem čtenáře a čtenářů. Je tu vědecká obec, jíž je vědecký článek přímo adresován, aby mu „naslouchala“, a kromě toho tu jsou vědci, kteří čtou vědecký článek třeba náhodou, jako když náhodný svědek vyslechne rozhovor, který mu nebyl určen. (Časopis Naše řeč si může koupit kterýkoli český či zahraniční mluvčí češtiny a žádný z nich nebývá osloven adresně. Lze předpokládat, že adresáty jsou lingvisté, ale mohou jimi být i laičtí uživatelé češtiny.)

U vědeckého textu se tak rozlišuje úzce odborné, **ezoterické auditorium**, zasvěcené do vědeckého problému, a širší, **exoterické publikum**, které se zajímá jen o některá zjištění, z textu si odnese jen něco apod. Někdy text počítá jen s auditoriem vědecky zasvěceným, jindy vykazuje respekt i k tváři publika vzdálenějšího. Autor by si měl být při formulaci vědeckého článku vědom obou možných skupin čtenářů, a to především když se rozhoduje, které pojmy má definovat a kterou základní literaturu uvádět. Bude-li autor velmi explicitní, může vyvolat dojem, že čtenáře podceňuje. Bude-li autor málo explicitní a spolehne se na to, že čtenář bude vědět, oč jde, nemusí čtenář jeho intenci vůbec pochopit nebo nemusí např. pochopit, čím se autorova zjištění odlišují od kontextu dosavadních znalostí.

5.3.2 POPULARIZAČNÍ ZAMĚŘENÍ TEXTU

Zcela zvláštní problematiku pak představuje **text popularizující** určitý vědecký poznatek. Pak pisatel volí i vyjádření, které není přísně vědecké, nýbrž může být i velmi obrazné. Příklad nebo metafora, předvedení vědeckého poznatku na názorném příkladu z běžného života **umožňuje vědeckému poznatku putovat do širších interdisciplinárních kontextů**. Uvedme příklad z článku *Pravidla provozu na bakteriálním chromozómu aneb kterak nezahynout z časopisu Vesmír*:

Vzpomeňme si nyní na americkou lidovou píseň, jejíž hlavní postavu V+W překřtili na strojuvůdce Příhodu, a zauvažujme, co se stane, když se nějakou náhodou replikační uzel a RNA-poly-

meráza ocitnou současně na stejném místě bakteriálního chromozómu. Pokud reduplikáza dohoní pomalejší transkriptázu zezadu, nenastane zřejmě žádný vážnější problém: DNA-polymeráza prostě počká, až RNA-polymeráza dospěje na konec genu, odpadne a uvolní dráhu. Jiná však je situace v případě čelního nárazu. Několik nepřímých důkazů ukazuje, že asociace vyvolaná zmíněnou písničkou nebyla tak zcela nemístná, protože následky takové srážky jsou zřejmě zhoubné bez ohledu na to, zda na sebe polymerázy skutečně fyzicky narazí, nebo (což je pravděpodobnější) zda pnutí rozplétané DNA zabrání jejich dalšímu pohybu, a zablokuje tudíž jak přepis, tak i replikaci.

Uvedený úryvek je jistě zajímavý z mnoha důvodů, např. spojením termínů přísně vědeckých s výrazy z žánru populárního. Všimněme si však v uvedeném úryvku jedné zajímavé strategie, užití s ohledem na čtenáře. Autorka v úvodním textu, jehož cílem je formulovat problém atraktivně, záměrně volí vyjádření poměrně vágní: *Několik nepřímých důkazů ukazuje...* Zasvěcený čtenář se může tázat: Jaké důkazy má autorka na mysli? Proč o nich hovoří tak nespecifikovaně? Lze odpovědět, že daná pasáž je určena spíše čtenáři nezasevěcenému, kterého nechce autorka hned na začátku odradit velkými podrobnostmi. Teprve když se autorce podařilo (podle jejího předpokladu) čtenáře svým efektním úvodem, založeným na tzv. strategické vágnosti, získat, pokračuje již způsobem klasickým:

Z čeho se na to vlastně dá usuzovat? Zmíněné nepřímé důkazy zveřejnila před časem dr. B. Brewerová v elegantním článku v celosvětově uznávaném časopise Cell. Podívejme se nyní na některé závěry její práce podrobněji.

Počáteční **navazování na společnou znalost** je velmi rozšířenou strategií popularizačně zaměřených článků. Autor se od začátku snaží nepolekat laického čtenáře přílišnou exaktností výkladu a snaží se naopak aktivizovat to, co má se čtenářem společného, co pisatele i čtenáře spojuje. Podívejme se na několik typických začátků popularizačních statí, jež mají čtenáře přilákat nějakým nečekaným počátečním tahem, konkrétním příkladem, zážitkem, vzpomínkou nebo se dovolávat obecné zkušenosti laického čtenáře:

Článek *Luminometrie – analýza pomocí světla* začíná slovy:

Ex oriente lux – světlo přichází z východu. Nebo také z chemických reakcí. Přijde na to.

Článek *Rozptyl emisí v atmosféře* začíná takto:

Snad každý z nás si pamatuje ze školy, že ovzduší naší planety je v převážné míře tvořeno dusíkem a kyslíkem v základním poměru 4:1.

Článek *Z čeho se skládá povrch pevných látek?* začíná slovy:

Představme si dokonalý monokrystal kuchyňské soli ve tvaru krychličky o hraně 1 cm.

Ne ovšem ve všech typech textů si lze představit takovou ohleduplnost ke čtenáři. Texty přísně vědecké si nemohou dovolit mít kritérium snadné dešifrace jako kritérium primární a nemohou být konstruovány tak, aby jim rozuměl i laik. Ohled ke čtenáři, i když jiného druhu, se tu však projevuje také. (A je-li tento ohled podceněn, je to chybou autora a vadou textu).

5.4 ■ INTERAKČNÍ POVAHA VĚDECKÉHO TEXTU

Přestože psaní vědeckých článků nezahrnuje tentýž bezprostřední kontakt účastníků, jaký je příznačný pro ústní komunikaci tváří v tvář, je formou interakce.

Interakční struktura vědeckého textu je velmi bohatá. Ve formulacích vědeckých tvrzení jsou vyslovována **uznání, díky, žádosti a výzvy, ale i kritiky, zpochybnění a obvinění**. Autor vědeckého článku může, jak jsme v předchozí kapitole viděli, vystupovat vůči čtenářům vstřícně, ale může svými manýrami, náročností, ale i spekulativností výkladu také vyděsit čtenáře z míry. Ve vědeckém textu jsou zkrátka dodržovány či porušovány určité normy interakce, včetně zásady ohleduplnosti ke čtenáři, zdvořilosti (Myers 1989), jež teorie komunikace zachycuje např. v termí-

nech – u nás nepříliš obvyklých – **strategií zachovávajících a ohrožujících tvář adresáta** (v našem případě čtenáře), ale **i samotného autora**.

5.4.1 STRATEGIE ZDVOŘILOSTI

Podle teorie zdvořilosti, kterou vypracovali Brownová a Levinson (1978), má osoba autora i adresáta negativní tvář a pozitivní tvář, což je obrazné vyjádření přání, aby a) jí **nebyly kladeny překážky** a b) **dosáhla souhlasu**. Každý autor má racionální schopnost vybrat si takovou strategii, aby dosáhl maximálního efektu při minimální ztrátě tváře. Do volby strategie přitom vstupují tři kritéria:

1. Sociální distance mezi autorem a příjemcem – ta je v případě vědeckého textu velká. Na tom nic nemění fakt, že mezi vědci existují osobní kontakty. Jakmile začnou psát vědecký článek, osobní blízkost ustupuje sociální vzdálenosti, což se projevuje mj. tím, že se oslovení a druhá osoba nahrazuje osobou třetí (tj. autor se ve vědeckém textu, např. v polemice, neobrací k jinému autorovi přímo – v druhé osobě, nýbrž mluví o něm jako o osobě třetí).

2. Poměrný rozdíl v moci mezi autorem a příjemcem – ten je ovšem ve vědecké obci zpravidla malý.

3. Druh a stupeň požadavků kladených autorem na příjemce, tj. na vědeckou obec.

Podle této koncepce jde o to, že každý vědecký článek obsahuje tvrzení, které je příspěvkem k vědění, a mnohé vědecké články svým tvrzením popírají anebo nějak překračují tvrzení předchozí, jiná, z nichž mnohá jsou vědeckou obcí přijatá. Nové tvrzení si činí nárok na obecné uznání, na kredit, a tím vlastně ohrožuje tvář obce, tvář jiných vědců, neboť jim klade překážky a omezuje jejich kroky. Vzniká tak napětí, jež bývá **tlumeno strategiemi směřujícími k zachování tváře obce nebo alespoň zmírňujícími její ohrožení**. Podívejme se na tyto strategie podrobněji.

Upozorňovali jsme již, že autor velmi často uvozuje svůj výklad variantami slov *Obvykle se má za to, že... Avšak... – Často se uvádí... Avšak...* Již tento fakt svědčí o tom, že popírání nebo alespoň překračování starších zjištění a zjištění obecně přijatých je pochopitelně zásadním postupem vědeckých statí, které chtějí přinášet nové poznatky:

Skleníkový efekt spojujeme nejčastěji s přítomností oxidu uh-

ličitého v ovzduší. Ukazuje se však, že určitou roli může hrát i druhý oxid uhlíku, oxid uhelnatý.

Podívejme se dále na tento úryvek:

Obvykle se jako hlavní podoby (variety) národního jazyka označují spisovný jazyk a různá místní nářečí. Tento tradiční názor předpokládá, že spisovná varieta jazyka, která plní jeho vyšší kulturní funkce, je na celém území jazyka jednotná a postupně zatlačuje do pozadí rozrůzněná místní nářečí, popř. je úplně vytlačuje i z běžného každodenního hovoru. Je to však názor zastaralý, který neobstál a byl už v naší i v mezinárodní lingvistice nahrazen přístupem vhodnějším.

Tím, že autor ve vědeckém textu popírá názory starší, jež považuje za překonané, zastaralé (srov. též eufemismus *tradiční*), nazývá je názory, které neobstály a byly nahrazeny přístupy vhodnějšími, vystavuje se nebezpečí, že vstoupí do konfliktu se zastánci názorů „tradičních“ a ohrozí jejich tvář. Autor uvedeného úryvku se toho nemusí příliš obávat, protože patrně většina členů vědecké obce bude s jeho „vhodnějším“ přístupem souhlasit. Proto může volit vyjádření poměrně přímočaré.

V mnoha jiných případech je ale autorem navrhované řešení diskutnější, nebo to alespoň autor předpokládá, a proto se **proti možným výtkám předem ohrazuje**. V odborné literatuře věnované sociorétorice vědy se hovoří o tzv. ohrazování se (*hedging*) (Myers 1989), tj. podmíněném zavedení tvrzení, jeho připuštění v omezené míře, jeho hypotetičnosti. Autor dává najevo, že jde o možné tvrzení (srov. kap. 9 o modalitě), jež navrhuje k zvážení, ale netrvá na jeho bezvýhradném přijetí:

V nedávné době vznikla řada historických studií usilujících přesnými analytickými metodami postihnout složení této společenské vrstvy a její sociální kořeny. Jakkoliv by pro závažnost dosažených poznatků bylo třeba provést kontrolu získaného statistického materiálu, všechno napovídá, že legenda, jež se v obecném povědomí dodnes udržuje, bude v mnohém otřesena. Zatím získané údaje nasvědčují tomu, že se často značně přeceňuje sepětí vlastenecké společnosti s vesnicí a že bude obtížné ji nadále vysvětlovat jako ideologický hřeben vlny českého venkova upadající-

cího do silně poněmčených velkých měst, neboť z měst většina vlastenců pocházela.

Autor předkládá k úvaze poznatek, jenž se mu zdá být zásadní a věrohodný (byl dosažen *přesnými analytickými metodami*), přesto si ponechává určitou rezervu, pokud jde o jeho bezvýhradné přijetí (*jakkoliv by pro závažnost dosažených poznatků bylo třeba provést kontrolu získaného statistického materiálu*). Nicméně poznatek se mu jeví přece jen dostatečným důkazem (*všechno napovídá*) pro vyvrácení názoru staršího, tradičního (*legenda, jež se v obecném povědomí dodnes udržuje, bude v mnohém otřesena*). Znovu však autor připouští, že data, která k tomuto poznatku vedla, nemusejí být definitivní (*zatím získané údaje nasvědčují tomu, že...*).

Po této pasáži, v níž autor předjímá možné výhrady a připouští, že nová zjištění nemusejí být definitivní, vystupuje již směle na jejich obhajobu:

Přes značnou překvapivost podobných zjištění z hlediska ustálené představy je s nimi možné polemizovat opět jen cestou statistické analýzy a přesným ověřením skutečnosti, v jaké míře zkoumaný statistický soubor skutečně obráží podstatné rysy vlastenecké společnosti.

Zatímco v prvním úryvku uplatňoval autor spíše **zdvořilost pozitivní** (zaměřenou na získání souhlasu), v druhém postupuje již cestou **zdvořilosti negativní** (zaměřenou na to, aby autorovi a jeho tvrzení nebo jím citovanému tvrzení nebyly kladeny překážky).

Prostředkem podmiňování a omezování vlastního tvrzení jsou modální výrazy typu *snad, pravděpodobně, poněkud, možná*, modální slovesa *mohli bychom, měli bychom, bylo by možné* a jiné způsoby omezování platnosti vlastních tvrzení (o nich podrobněji viz 9. kap. o modalitě):

Je patrně sotva možné vyslovovat jakékoliv globální představy nebo generalizace o těch subsystémech racionálně inicializovaného a ovládaného dialogu, které jsme charakterizovali jako cílové struktury, tematiku a potenciální účastníky. V těchto okruzích je spektrum možností i variant takřka neomezené.

Na druhé straně se tyto prostředky kombinují s takovými výrazy navozujícími solidárnost se čtenářem a jeho představami, jako je právě inkluzivní my (vědecký styl můžeme charakterizovat), neosobní konstrukce (platí, že..., soudí se, že...), odvolávání se k obecně platným soudům (je obecně známo, že...) apod.

5.4.2 OHLED NA TVÁŘ VĚDECKÉ OBCE

Respekt k tváři vědecké obce se tedy projevuje především

1. citacemi a odkazováním k těm tvrzením, která jsou přijata a sdílena vědeckou obcí:

Stále platí charakteristika prakticky odborné a teoreticky odborné sdělovací funkce jazyka ..., svůj aktuální význam neztratil ani zásadní poznatky o odborném stylu...;

2. formulací vlastních tezí a jejich uvozením:

Právě tento výčet vede k zamyšlení a někdy i k pochybnostem ..., pokusíme se obsah a rozsah zkoumaného tématu, to je odborných projevů, vymezit poněkud přesněji;

3. usouvztažením vlastních tezí s kontextem dosavadních znalostí:

Je pochopitelné, že všechny útvary vědeckého stylu neposkytují autorově individualitě stejnou možnost. Přesto se však domníváme, že současný vývoj vědeckého stylu je tímto odklonem od neutrálního, objektivního a neosobního projevu zřetelně poznamenán.

Formulace *Obecně stále platí ... avšak/přesto chceme zapochybovat, zpřesnit, dodat něco nového* je pro vědecký text, který svou povahou rozvíjí dosavadní stupeň poznání, typická a často prochází celou strukturou textu.

Interakční a sociální pohled na jazyk vědy nepřináší nic, co bychom o vědeckém textu nevěděli či intuitivně při psaní vědeckého textu sami nedělali. Výrazným dokladem je psaní o diskusních tématech, kdy se autor způsobem argumentace, uváděním dokladů, předkládáním jiných řešení, diskusí o nich apod. preventivně ohrazuje proti možným výtkám ze

všech stran. Takto obezřetně si často počínáme spontánně, intuitivně, i bez sociologického rozboru jazyka vědy. Nicméně práce z oboru sociologie vědeckého psaní vedou k sebereflexi vlastních interakčních postupů a umožňují identifikovat postupy druhých. Umožňují „poněkud zpřesnit“ takové představy o odborném stylu jako: „výstavba textu je dána objektivními zákonitostmi rozvíjení tématu“, „vědecký styl stojí v protikladu ke stylu publicistickému z hlediska rysu apelovosti“, „vzhledem ke vzdálenosti adresáta má formální ráz“, „je neosobní a konstituuje se pod tlakem faktoru monologičnosti“. Ne že by tyto charakteristiky neplatily, ale všechny uvedené rysy jsou výsledkem toho, že dialogický interakční rámec, v němž dochází ke komunikaci vědce s vědeckou obcí, se promítá do vědeckého textu určitým způsobem, pro vědecký styl specifickým. Autor vědeckého pojednání si zpravidla nepočíná jako boxer v ringu, jehož cílem je knokoutovat svého partnera před očima diváků. Partnerem autora vědeckého textu je publikum – tedy vědecká obec, o jejíž uznání a přijetí mu jde.

5.5 ■ DALŠÍ SUBJEKTY V TEXTU

Osoby, které jsou do interakce zahrnuty, jsou nejen autor a čtenář. Svým způsobem jsou v textu přítomné i další subjekty a jejich hlasy. Do vědeckého textu se promítají názory mnoha dalších vědců, jež autor cituje nebo k nimž odkazuje, souhlasně či nesouhlasně:

Dieudonné má za to, že nedbalá argumentace je dětskou nemocí matematických oborů a říká: „...obecně akceptovaný standard toho, co znamená platný důkaz v topologii, se objevil po roce 1910 a od té doby se nezměnil.“ Ve skutečnosti se však odehrála řada epizod. Rané práce René Thoma o diferencovatelných varietách byly brilantní a obecně solidní. Pozdější práce týkající se singularit již tak nesporná nebyla. Jeho tvrzení o C hustotě topologicky stabilních zobrazení bylo podpořeno detailním, ale neúplným náčrtem argumentu, jež byl později opraven Johnem Matherem... Jiným příkladem jsou rané práce Dennise Sullivana. Po solidním začátku se v sedmdesátých letech dal do brilantního a široce chváleného, leč „teoretického“ průzkumu topologie variet. Detailní argumentace byla slabá a pokusy zaplnit logické mezery vážly.

Autoři přehledu jednotlivých vědeckých koncepcí si v uvedeném úryvku počínají velmi přímočaře, sebejistě a vyslovují své souhlasné i kritické soudy o jiných vědcích takřkajíc bez obalu (jedná se o překlad z angličtiny). Viděli jsme však již, že zpravidla si autor počíná – zejména v oborech humanitních – mnohem obezřetněji a zastřeněji:

I když o zcela přesnou explikaci pojmu „umělá inteligence“ jsou dosud vedeny spory a stanovení přesných a zcela jednoznačných kritérií je patrně velice obtížné, nesporná je zde podstatná úloha komunikačních procesů, a tedy také „zjazykovění“ vztahů člověk – inteligentní technický systém.

5.6 ■ STRATEGIE KRITICKÉ A POLEMICKÉ

Nejzajímavější příklady strategií soudů o jiných autorech nacházíme v žánru **recenze**, **kritiky** a ještě výraznější v žánru **polemiky**. Žánr osobní polemiky, anebo koneckonců i recenze, mají zvláštní participační rámec. Jsou to žánry, v nichž zároveň vstupuje do interakce i velmi konkrétní osoba adresáta, např. autor recenzovaného díla, s nímž autor recenze vede dialog.

Píše-li autor recenzi nějaké knihy, rozděluje svou pozornost mezi autora recenzované knihy, s nímž vede místy souhlasný, místy i trochu polemický dialog, mezi ostatní odborníky v dané oblasti, před nimiž vlastně argumentuje, a mezi náhodné čtenáře recenze, které o této knize prostě informuje. Hodnotící výroky mohou mít různou podobu a vyjadřovat různý stupeň kritičnosti.

Kritika s opatrným vyslovením vlastního soudu:

K článku mám několik doplňujících poznámek.

Je asi dobré si připomenout...

Kritika zdvořilá:

Člověk by však měl být opatrnější a zdrženlivější při posuzování jevů.

Kritika mírná a rozvažující:

Ale i tak se mi koncept kontextové použitelnosti FSP jeví jako těžko interpretovatelný: vždyť FSP je přece svou podstatou právě záležitostí toho, co se s větou děje, je-li jí užito jako výpovědi v jisté promluvvé situaci, a tedy též v jistém kontextu.

Kritika připouštějící jen částečnou oprávněnost tvrzení:

S autorem zcela souhlasím v tom, že „chorobná“ věda existuje a že může znamenat značné nebezpečí nejen pro laickou, ale i odbornou veřejnost. Nemohu však přijmout jeho mlhavé vymezení této oblasti a zmatené přiřazování jevů a pojmů.

Kritika eufemisticky upozorňující na částečné nedostatky:

Johnsonova kniha obsahuje množství drobných chyb nebo spíše nenápadných (a věřím že nezáměrných) misinterpretací.

Kritika postupně gradující:

To nejdůležitější na Johnsonovi ovšem nejsou věcné omyly, ale celkový přístup. ... Závažnější je ovšem to, že Johnson jasně ne-deklaruje svou pozici: je potom těžké mu ji vyvracet.

Kritika rezolutní:

Každá z těchto disciplín má svůj systém pojmů a svůj způsob „uchopení“ skutečnosti, který je třeba respektovat. ... Tyto předpoklady však v uvedeném článku nejsou zdaleka splněny, ba dokonce v něm můžeme zřetelně identifikovat značnou vzdělanostní omezenost.

Kritika ironizující:

Autor této věty si zřejmě neuvědomuje, že pochybnost ohledně přechodových forem naprosto a vůbec není argumentem speciálně proti darwinismu. ... Pokud autoři takovýchto argumentů záro-

veň tvrdí, že nejsou ani zastánci nauky o stvoření, pak asi nezbývá než věřit, že oni věří v postupné vysazování nových biologických druhů na zeměkouli ufony, popřípadě radou sionských mudrců.

Viděli jsme, že i v případech vysloveně kritického přístupu k druhému autorovi volí pisatel zpravidla zdvořilostní formu vyjádření, kdy alespoň s některými východisky kritizovaného autora souhlasí, dává druhému autoru šanci obhájit se apod. I to je projev zdvořilostních autorských strategií. Jindy se ovšem pisatel rozlítí do té míry, že popírá veškerá tvrzení svého protivníka, na jeho tvář přestává brát ohled a neváhá jej zcela knokautovat, jako tomu bylo v případě poslední uvedené kritiky, ironizující protivníka před tváří celé vědecké obce.

5.7 ■ OBRAZNOST VE VĚDECKÉM TEXTU A JINÉ STRATEGIE UVOLNĚNÍ

Zkoumání interakčního rámce vědeckého textu vede rovněž k diferencovanému pojetí takových rysů vědeckého textu, jako je přesnost, určitost, jednoznačnost i terminologičnost.

Viděli jsme již, že při zaměření textu na publikum méně informované, méně zasvěcené, jako v případě popularizací, ale i různých vědeckých návrhů, zpráv a žádostí určených širokému okruhu vnímatelů, ovšem i v případě ústních referátů a přednášek, přichází v úvahu i záměrná, tzv. strategická vágnost (stojící v protikladu ke zmíněné přesnosti, určitosti, jednoznačnosti i terminologičnosti) jakožto vhodný a efektivní prostředek umožňující textu proniknout okruhem zasvěcených adresátů ke vnímatelům exoterickým, stojícím mimo daný obor. Uvedli jsme již, že je to vágnost umožňující textu putovat do nových sociálních kontextů (srov. oddíl 10.4 o přesnosti).

Velkou úlohu tu má také obraznost vyjádření (srov. oddíl 10.5.2). Obraznost vyjádření samozřejmě nepatří k centrálním rysům vědeckého diskursu. Ozvláštňuje styl diskursu a osvěžuje výklad. Autor následujícího úryvku zakládá svůj výklad na řadě obrazných prvků, a to v rovině metaforických pojmenování, frazeologických spojení i přirovnání:

Hnědá tuková tkáň je doslova napěchována mitochondriemi a oxidačními enzymy. ... Nekontrolovaně vzniklé teplo by mohlo porušit buněčné membrány a mohlo by dojít i ke koagulaci tělních

bílkovin. Organismus by se mohl doslova uvařit. ... Množství vzniklého tepla potom závisí na přísunu substrátu, podobně jako když přikládáme uhlí do kamen. ... Říkáme, že v buňkách hnědé tukové tkáně je oxidace odpražena od fosforylace.

Pisatel se snaží, aby jeho jazyk byl barvitější a živější. Musí samozřejmě volit vhodnou míru, aby výklad uvolnil, ale na druhé straně jej příliš netriivializoval a nebyl příliš familiární (což by znamenalo, že nebere čtenáře vážně).

Uvolňující argumentací se rozumí rétorické prostředky, které porušují očekávání prostého věcného stylu akademického výkladu: vtipy, anekdoty, postranní poznámky, přísloví, kolokvialismy a další prostředky citovosti a obraznosti, jež mohou být proneseny spíše jen na okraj, anebo tvořit celou osu výkladu. Strategie uvolnění nelze posuzovat mimo závislost na specifické oblasti vědy, a také na specifice kulturního prostředí. Šance pro užití uvolňujících argumentačních strategií jsou větší ve vědách humanitních a jsou tu možná častější než ve vědách přírodních, jsou přirozenější ve sděleních ústních a v současné době patří k oživujícím strategiím konferenčních vystoupení, zejména při jejich zahájení. Citujeme ze zprávy o zahraničním kongresu, uveřejněné v českém vědeckém časopise:

Vysvětlit tyto objevy nezasvěceným je jistě nesnadné. Pohledte, jak se s tímto problémem vypořádal před třítisícovým publikem v curyšském Kongresshausu princetonský matematik John Conway. Objevil se na jasně osvětleném pódiu v šortkách, sandálech a větrovce. „Nikdo neví,“ řekl, „jak zaplnit náš obyčejný třírozměrný prostor totožnými koulemi tak hustě, jak je to jen možné. Předpokládá se, že nejlepší je poskládat koule do řad a vrstev, jak vám teď ukáži.“ Vytáhl z kapsy větrovky něco zcela zmačkaného jako kapesník. Ukázalo se, že je to kus nějaké umělé hmoty, která se rychle roztáhla a vytvořila modrý míč velikosti dětské hlavy. „Položme vedle něj několik dalších koulí,“ řekl Conway a vytáhl nějakých deset dalších míčů z kapsy. Poskládal je na stůl tak, že vytvořily mřížku rovnostranných trojúhelníků. „Teď,“ říká přednášející, „položme další vrstvu nahoru“ – a z další kapsy loví červené míče. Když umístil třetí vrstvu (zelených) míčů (ze třetí kapsy větrovky), pochopil každý vrstvené zaplnění celého prostoru. „Teď už ty míče nepotřebuji,“ říká Conway a bere míč z vrcholu a hází

jej do sálu někam mezi dvanáctou a čtrnáctou řadu. „Tyto také nepotřebuji,“ a pokračuje v házení barevných míčů do všech koutů sálu. Když hodil všechny míče (chytané posluchači s výkřiky radosti), poznamenal: „A teď už nepotřebuji ani větrovku,“ sulékl ji a odhodil na podlahu. Šortky si po dobu přednášky nechal. Přes svou výstřednost patřila Conwayova přednáška na kongresu k nejsrozumitelnějším.

Funkcí uvolňujících strategií bývá připravit čtenáře nebo publikum na vnímání – často komplikovaného – vědeckého problému a potřebně jej naladit. Je pravda, že s podobným uvedením do problematiky, jaké jsme představili výše, se setkáváme častěji na konferencích zahraničních než třeba na konferencích domácích. Právě tento fakt vede mnohé badatele o stylu vědeckého diskursu k tomu, že uvažují o mezijazykových a mezikulturních rozdílech v kompozici vědeckého diskursu i ve struktuře vědecké diskursní komunity v příslušných zemích. Uvádí se (s odvoláním na klasifikaci zdvořilostních systémů podle Brownové – Levinsona 1978), že vědecké kultury se rozpadají do různých zdvořilostních systémů. Zatímco angličtina směřuje k solidární zdvořilosti a zmenšuje parametr vzdálenosti mezi členy akademické obce, a také mezi funkčními styly, jiné evropské jazyky se orientují na hierarchický zdvořilostní systém s asymetričtějšími vztahy mezi příslušníky akademické obce. Méně svobodně překračují hranice prostého vědeckého stylu a méně odvážně se pouštějí do obraznějšího způsobu výkladu (nejedná-li se o žánry vysloveně popularizační).

Míra obraznosti a uvolňujících strategií obecně tedy ovlivňuje interakční rovinu komunikátu, jak mluveného, tak psaného. Relativizuje představy přísné racionálnosti vědeckého diskursu. Je ovšem třeba mít na paměti, že obraznost bývá v těchto případech podřízena záměrům vědeckým a nejedná se (nebo by se nemělo jednat) o obraznost, vtipnost a zábavnost samoúčelnou, vyjadřující jen autorovo vlastní sebeuspokojení.

6 KANONICKÉ ČÁSTI VĚDECKÉHO TEXTU

„Někdy se má za to, že fakta mluví sama za sebe a že vědecký popis reality, je-li vypracován poctivě a detailně, je prostě odrazem reality. Ve skutečnosti je třeba vypracovat si rétoriku, tj. vyvinout přesvědčivý styl pro vědecký článek. Zdá se, že jevy nabývají statutu faktu jen díky konsensu a že tohoto konsensu nelze dosáhnout bez rétorické přesvědčivosti. Umění spočívá v tom, vyvolat ve čtenáři přesvědčení, že tu nejde o žádnou rétoriku a že článek o vědeckém výzkumu je, nulové psaní.“

(BARTHES 1975, CIT. PODLE SWALESE 1990)

6.1 ■ TITULEK A JEHO TYPY

Zda autor vědeckého textu vyvolá zájem čtenáře o svůj článek nebo knihu, to záleží už na volbě titulku. Titulek si totiž přečte mnohem více lidí, než kteří se pustí do četby celého následujícího textu. Proto se vyplatí věnovat formulaci titulku náležitou pozornost. Příliš krátký titulek čtenáři v rozhodování moc nepomůže a příliš mnoho slov může zase čtenáře odradit. Většinou se uvádí, že titulek by měl s použitím minimálního počtu slov adekvátně a přesně vyjádřit téma textu. Toto hledisko vyhovuje jak čtenáři, tak nejrůznějším referativním službám, které vědecký text zpracovávají, a tím mu nacházejí cestu k dalším potenciálním čtenářům. Může se stát, že nevhodně nazvaný článek zapadne a nikdy nenalezne čtenáře, kterým byl určen. Většina titulků článků i knih se proto uvedené zásady drží a snaží se hned v titulu téma adekvátně vyjádřit. Uvidíme však, že často autor usiluje o něco víc – vložit do titulku i to, k čemu ve svém výzkumu dospěl. Pak titulek vyjadřuje nejen to, jakým tématem se autor ve svém výzkumu zabýval, ale i novou informaci, kterou čtenáři zároveň sděluje, tedy obsahové jádro neboli réma svého vědeckého příspěvku. A konečně jsou i titulky, které se snaží čtenáře upoutat nejrůznějšími rétoric-

kými strategiemi, z nichž nejčastější je položení rétorické otázky, anebo jiná rétorická figura, jako je např. paralela, paradox, kontrast aj. Tato strategie má své místo zejména v textech popularizačního zaměření, v nichž se snaha upoutat širší čtenářskou obec projevuje už od počátečních fází formulačního procesu. Objevuje se tu i hra se slovy a jejich nezvyklými spojeními. Obraznost však není vyloučena ani v titulech teoretických. Podívejme se nyní na jednotlivé možnosti podrobněji.

6.1.1 TITULKY NAZNAČUJÍCÍ/SPECIFIKUJÍCÍ TÉMA

Téma bývá zpravidla vyjádřeno **jmennou frází v 1. pádě** jednotného či množného čísla:

Strukturální projevy učení a paměti v mozku

Protinádorové a jiné účinky TNF

Ekologická funkce říční nivy

Infekční žloutenky vyvolané hematotropními viry

Nové metody optické mikroskopie

Elektronová struktura kovových a smíšených nestechiometrických klastrů

Odstranění polutantů z plynných a kapalných médií radiačními technologiemi

Číslíkové řízení servomechanismů

Výpočet hustoty proudu na symetrickém třívodičovém páskovém vedení

Vlastnosti stavebních prvků optoelektronických členů

Řešení rovinného turbulentního tekutinového proudu

Některé titulky označují téma jednoduchou jmennou frází v 1. pádě, jiné rámují téma abstraktními výrazy typu *otázka, problémy, vlastnosti, zvláštnosti, současný stav, nové trendy, řešení, návrh* apod., a většinou pak v důsledku toho dochází k hromadění jmenných frází.

Návrh průchodového izolátoru elektrostatického komorového odlučovače popílku

Autor by měl při formulaci titulku dbát na to, aby titulek neobsahoval příliš mnoho výrazů v 2. pádě jednotného čísla a příliš mnoho podstatných jmen slovesných, titulek je pak těžkopádný a méně přehledný:

Modelování procesů řešení problémů

Již v odd. 2.4, věnovaném charakteristickým rysům českého vědeckého vyjadřování, jsme upozorňovali, že určitá zdrženlivost a skromnost vede českého autora k tomu, že téma svého příspěvku neformuluje jmennou frází v 1. pádě, ale že titulek bývá – v pracích autorů humanitních oborů poměrně často – formulován pomocí předložek **o, k, případně na okraj**.

O:

O původu tvarů

O fyzikální terminologii

O jazyce a společnosti

O jednom modelu rozložení délky slov

O přejetých slovech v češtině z hlediska kvantitativního

O vztahu mezi délkou slova a jeho polohou ve větě

K:

K některým fyzikálním přístupům v biologických systémech

K problematice symbolu a metafory

K trojímu pojetí intuice

K tzv. pronikání obecné češtiny do spisovného jazyka

K některým základním pojmům funkční mluvnice češtiny

K vědeckým a technickým možnostem rozvoje české lexikografie

K vztahu mezi psanou a mluvenou češtinou

K významovému rozpětí Jakobsonovy poetické funkce

K jazykovědné analýze komunikace v hromadných sdělovacích prostředcích

Na okraj:

Na okraj konkurence slootovorných prostředků

Na okraj nového přístupu k teorii tlumočení

Užití těchto předložek má jistě v mnoha případech své oprávnění, vyjadřuje-li se autor skutečně jen k některým aspektům uvedeného tématu, ale v řadě případů se jedná spíše o úzus, který jsme se pokusili již na jiném místě připomenout a historicky vysvětlit.

Některé titulky se snaží zpřesnit téma článku doplněním aspektu, z něhož je dané téma zkoumáno:

Jazyková otázka v sociologických výzkumech interetnických vztahů dvou národně smíšených oblastí České republiky

Využití jazyka při řízení pracovních kolektivů v ostravské průmyslové aglomeraci se zaměřením na zkoumání česko-slovensko-polské interference

Takový zpřesňující titulek má často podobu **dvojčlennou** – spojujícím výrazem je tu např. **spojka a, pomlčka, dvojtečka**:

Kvantové jevy v pevných látkách a jejich využití k měření elektrických veličin

Strukturní parametry vrstevnatého poloprostoru a jeho chování ve vzdálených bodech

Využití „semifosilních“ zdrojů energie – úspěšná strategie při krizích bioty?

Modelování procesů řešení problémů – srovnání klasického a evolučního přístupu

Grafika a fonologie: korelace a asymetrie

Ke zpřesnění a zapojení dodatečné informace lze užít i **podtituly**:

K formování dlouhodobé nezaměstnanosti v České republice. Zhodnocení výsledků srovnávací studie z tří lokalit

nebo:

Modernizační hesla a mýty v sociologii poválečné periody. Stručný nástin problematiky

Autorská snaha vložit do titulku více dynamiky, než jakou má statické vymezení tématu, se projevuje i jinými typy formulační **podvojnosti v titulcích**, využívajících rétorické figury kontrastu, paralelismu, analogie a srovnání:

Ekologická katastrofa: co víme a co nevíme

Své versus cizí: základní problém imunologie

Kulturní cizina a rekonstrukce školství. Lekce z irské zkušenosti pro střední Evropu?

Teorie všeho aneb konec fyziky Stephena Hawkinga

Vstřícnost a kamenná tvář sfingy aneb výraz tváře v mezilidské komunikaci

O smyslu naší životní orientace aneb ekologie není etika

„Teoretická matematika“ aneb *Jak smířit matematiku s teoretickou fyzikou*

Titulky bývají ozvláštněny i paralelismy využívajícími **hru se slovy**, nezvyklost jejich usouvztažnění, hru se slovosledem, a dokonce i zvukosledem (tak tomu bývá v článcích esejistického a popularizačního zaměření):

Komenský a morfém

Ledviny a dějiny

Strom a kámen – dub a skála

Nepřesnost v přesném

Jazyk metafor a metafora jazyka

Několik intuicí o intuici v matematice

Esejistický a rafinovaný název přitom mohou mít nejen příspěvky popularizační, ale i teoretické:

Pád pádu aneb kam s pádem v komunikativně orientované gramatice

Kam se vlna obrací aneb nikoli anti-Beaugrande

Ryze popularizačně zaměřené titulky pak neváhají sáhnout k **obraznosti** založené na metafoře, paradoxu, rčeních, příslovích:

Mikroskop, který ohmatává atomy

Hromadná vymírání bořící a tvořící

Pravidla provozu na bakteriálním chromozómu aneb kterak nezahynout

Taxonomický spor o rajče

Dýchejte zhluboka, abyste lépe viděli

Ranní ptáče dál doskáče

Dvě plus dvě je pět

6.1.2 TITULKY FORMULOVANÉ JAKO OTÁZKY

Otázka, která je v titulku, může být otázkou **zjišťovací**, na niž odpovídáme *ano*, či *ne*:

Je česká společnost anomická?

Unicode – nový kód pro počítače?

Vzdělání kontra specializace?

Kdo se nepřizpůsobil, vyhynul?

Má virologie budoucnost?

Přežije matematika?

Potvrdí sondy život na Marsu?

Titulek může mít ale také podobu otázky **doplňovací**, vyžadující odpověď rozvinutější:

Co tedy (ne)máme jíst?

Jak starý je genetický kód?

Kolem jakých hvězd by Země mohla obíhat?

Otázky obsažené v titulcích bývají otázkami **řečnickými**, na něž často autor odpovídá hned první větou svého článku:

Jak starý je genetický kód?

Genetický kód je nejspíše tak starý jako život sám.

Kolem jakých hvězd by Země mohla obíhat?

Odpověď na otázku v nadpise se zdá být jednoduchá. Kolem jakékoli hvězdy, až na to, že v některých případech by se dostala na chaotickou dráhu...

Jindy na otázku odpovídá teprve vlastní text:

O čem je sémantika?

K čemu logika?

Případně autor na položenou otázku explicitně odpovídá v závěru:

Blížíme se k poznání biologických hodin?

Nyní získávané poznatky o molekulární podstatě biologických hodin nám umožňují přiblížit se pochopení cyklického biologického toku času.

Sehrály symboly svou roli v imunologii?

Domnívám se, že jsem poukázal ... na několik uzlových bodů, v nichž sehrála svou roli obraznost, metaforičnost a symbol.

Titulky užívají také otázku **rozvažovací**, na niž jednoznačně odpověď vůbec nelze, jde tedy o otázku **diskusní**:

Koherence, koheze, konexe...?

Jindy může jít také o otázku obraznou:

Proč to říkat jednoduše, když to jde složitě?

6.1.3 TITULKY OBSAHUJÍCÍ REMATICKOU INFORMACI

Titulky uvádějící výsledek, k němuž autor dospěl nebo o němž informuje, mohou mít ve výjimečných případech dokonce podobu **věty zvolací**:

Fermatova věta platí!

Většinou je ale titulek přinášející rematickou informaci formulován jako **prosté sdělení**:

Česká společnost stárne

Chrupavky nemají cévy

Sérové koncentrace inzulinu ovlivňují tělesnou stavbu, krevní tlak, sérové lipidy i srdeční rozměry

Krevničky napadají člověka i v Čechách

Rekombinantní bakterie vyrábí indigo z glukózy

Žijeme na kosmické střelnici

I jiné hvězdy mají planety

Reklama je navoněná zdechlina

6.1.4 TITULKY SPECIFICKÉ – OBSAHUJÍCÍ CITACE A VÝROKY

Titulky využívající citaci mívají podobu infinitivních frází vytržených z celkového kontextu, a tím upoutávají pozornost k celku článku:

Naučit se vědeckému řemeslu

„Balancovat v nepředstavitelných situacích“

Titulky mohou obsahovat sloveso v tvaru určitém, a to dokonce i v 1. nebo 2. osobě jednotného čísla, jako by byly vyňaty z dialogické řeči. Tento typ titulků se v posledních letech poměrně rozšířil v lingvistických pracích zkoumajících autentickou řeč, a to nejprve v člancích cizojazyčných, postupně však i v českých. Tyto titulky využívají útržky reálné řeči, exemplifikující téma, o které v textu jde:

Je to asi tak něk... aneb o nepřesnosti v jazyce

Ich weiss es nicht – Já nevím

Ty mi prostě nerozumíš. Jak spolu mluví ženy a muži

... protože já bavím spolu vypravovat (Komunikace v dopisech českých neslyšících)

6.1.5 STRATEGIE TITULKŮ: ZOBECNĚNÍ, ZPŘESNĚNÍ, OBRAZNOST A NÁZORNOST

Titulek může, jak jsme viděli, vyjadřovat téma způsobem velmi objektivním, neutrálním a nepříznakovým; může se přitom pokoušet téma různým způsobem i zpřesnit, např. využitím podtitulku, volbou názvu dvojjmenného – s pomlčkou, tečkou, dvojtečkou, slůvkem *aneb* apod. V titulku se ovšem může projevit i autorská snaha o překročení tohoto v zásadě statického modelu směrem k titulcům dynamičtějším. Titulek má pak formu otázky či přímého sdělení. Uvedli jsme i strategie ozvláštňující podobu titulců využitím nejrůznějších rétorických figur a tropů. Poslední typ titulců svědčí o tom, jak snaha o formulaci objektivní a nepříznakovou ustupuje snaze o jiný typ sdělnosti: sdělnosti založené nikoli na zobecnění tématu, jímž se daný text zabývá, ale na výmluvnosti jedinečného příkladu, který dané téma názorně ilustruje.

6.2 ■ ABSTRAKT

6.2.1 SMYSL A FUNKCE ABSTRAKTŮ

Téměř každý vědecký text, ať už jde o článek, přednášku (referát) nebo knihu, bývá provázen stručným shrnutím obsahu. Tento textový útvar bývá dnes nejčastěji nazýván *abstrakt* (podle anglického vzoru, tedy doslova „výtah“), v české tradici pak *shrnutí*, *souhrn* nebo *resumé* (podle franc.), popřípadě též v některých případech *synopsis* (přehled, nástin). I když některým autorům se může psaní abstraktů jevit spíše jako zátěž a píše je neradi (a dodávají je někdy až dodatečně, po odevzdání rukopisu), jde ve skutečnosti o velmi důležitou složku vědeckých textů po mnoha stránkách. Čeští autoři (podobně jako jiní autoři, jejichž mateřštinou není angličtina, popřípadě jiný světový jazyk) jsou v poněkud složitější situaci, protože jak v časopisech cizojazyčných, tak ve většině časopisů českých je zapotřebí koncipovat abstrakt v cizím jazyce, popřípadě se podřídit cizím (především anglickým) textovým normám či zvyklostem. Najdou se ovšem

i příležitosti pro sepsání abstraktu v českém jazyce, ať v našich časopisech nepočítajících se zahraničními, češtiny neznalými čtenáři, nebo v u nás vycházejících časopisech nebo sbornících s příspěvky cizojazyčnými, v nichž bývá zvykem otiskovat vedle abstraktu v cizím jazyce i jeho verzi českou.

Jak už jsme uvedli, má abstrakt funkcí několik. Uvážíme-li, že abstrakt má představovat podstatné jádro neboli sukus daného článku nebo přednášky, je nasnadě, že podává potřebnou stručnou informaci pro kohokoli, kdo se může z toho či onoho důvodu zajímat o dané téma. V dnešní záplavě vědeckých informací umožňuje dobře napsaný abstrakt rychlou orientaci odborníků z daného okruhu. Na základě abstraktu se rozhodujeme, s čím se chceme podrobněji seznámit, podle předem dodaného abstraktu organizátoři kongresů a konferencí vybírají a zařazují referáty, abstrakty hrají významnou úlohu v referativních časopisech. Existuje tedy mnoho důvodů pro to, aby vědečtí autoři věnovali koncipování abstraktů náležitou pozornost.

6.2.2 OBSAHOVÁ STRUKTURA ABSTRAKTU A JEHO TYPY

Je-li abstrakt jakousi krátkou, zestručněnou verzí celého článku, popřípadě knihy nebo jednotlivých jejích oddílů, musí jeho autor řešit dva textově formulační problémy: jednak v jakém vztahu má být abstrakt k základnímu textu, a za druhé jakých procedur při zestručňování užít. (Jen na okraj poznamenáváme, že abstrakt je možno nakonec chápat i jako rozšíření názvu článku, pokud je ovšem tento název výstižný.)

Pokud jde o ony možné operace zestručňování, má autor k dispozici především vypouštění či vynechávání některých informací (obecně řečeno těch, které se mu nejvíce jeví jako podstatné, důležité či relevantní – což je ovšem volba do jisté míry subjektivní), generalizaci (zobecňující shrnování), kombinování a konstruování (na základě vysuzování). Že by se podařilo jen pouhým vyškrtáváním vět nebo jiných úseků základního textu (neboli vyjmutím a pospojováním nejdůležitějších formulací) získat souvislý abstrakt, je málo pravděpodobné. Je třeba mít na mysli, že abstrakt je samostatný a relativně nezávislý celek, vnitřně koherentní a zřetelně strukturovaný. Samozřejmě záleží i na tom, jak je strukturován základní text, a je dobré na to pamatovat už při jeho stylizování. Někdy se ovšem stává, že z technických nebo časových důvodů koncipuje autor abstrakt dříve než vlastní text. V takových případech se pak leckdy stane, že oba texty si ve všem neodpovídají (k lítosti čtenářů či posluchačů). Dodejme ještě, že zmíněné operace probíhají jak na rovině obsahové, tak zčásti

i na rovině jazykové formy základního textu (přejímání některých formulací).

Pokud jde o poměr textu abstraktu k textu základnímu, je tu několik možností. Obecně řečeno, záleží tu mimo jiné na druhu (žánrovém typu, resp. podtypu) textu, na jeho celkové výstavbě, na tématu apod., takže se tu projevují rozdíly mezi vědeckými obory.

Někdy se chápe abstrakt jako jakási miniatura, zmenšenina celého základního textu. Častěji to bývá v oborech přírodovědných a lékařských, jejichž texty bývají stále častěji rozčleňovány na kanonické části, o nichž se podrobněji zmiňujeme níže. V tom případě je abstrakt uspořádán tak, že obsahuje postupně zhruba tyto body: problém, metody, výsledky, závěry. (U rozsáhlejších abstraktů mohou tyto body narůst v samostatné odstavce.) V každém případě by měl takový abstrakt vždy obsahovat informaci o cíli a rozsahu výzkumu, o užitých metodách či technikách a materiálu, o nejdůležitějších zjištěních a výsledcích a konečně by měl výsledky zhodnotit, popř. naznačit další možnosti.

Lze si například představit abstrakt článku z oboru medicíny, který by měl tuto kompoziční strukturu (číslování není nutné):

I. Problém:

- 1. Formulace daného terapeutického problému*
- 2. Návrh na jeho řešení pomocí nové, autorskou skupinou vyvinuté techniky*

II. Metodický postup:

Výběr a charakteristika zvolených pacientů, popis průběhu aplikace nové techniky

III. Výsledky:

- 1. Nová metoda představuje jistou pomoc v terapii daného jevu*
- 2. Některé terapeutické problémy však zůstávají nevyřešeny*

IV. Závěry:

Přes omezené výsledky přináší nová metoda pacientům zřetelnou úlevu

Toto schéma představuje ovšem ideální případ a existují dobré abstrakty, které takto přísně strukturované členění nemají. V každém případě jde

však o abstrakty, které můžeme nazvat jednak **lineární**, neboť sledují, rekapitulují postup výkladů v základním textu, a zároveň **informativní** (či **rematické**), neboť sdělují čtenáři nejen téma a dílčí témata práce (tedy o čem práce je, čeho se týká), nýbrž zároveň i výsledky, k nimž badatel dospěl, tedy vlastní myšlenkové jádro (réma).

I když v oborech společenskovedních a humanitních bývají u nás texty většinou členěny jiným způsobem, i v nich se leckdy setkáváme s lineárně-informativními abstrakty. Například:

Článek je příspěvkem k funkční analýze mluveného jazyka. Autorka zkoumá vztah mezi strukturní složitostí gramatického předmětu, jeho funkcí ve větné perspektivě a jeho prozodickými rysy. Výsledky analýzy, provedené v textu opatřeném zápisem prozodických rysů, podává ve formě tabulek a vyvozuje z nich tyto závěry: Výpovědní dynamičnost (VD) i prozodická závažnost (PZ) předmětu úzce souvisejí s jeho strukturní složitostí. Předměty s jednoduchou vnitřní strukturou mají nízkou VD a malou PZ. S rostoucí složitostí vnitřní struktury se zvyšuje VD i PZ předmětu. Nejvyšší funkční a prozodickou závažnost vykazují předmětné věty. Stupeň PZ odpovídá stupni VD. Vlastní téma je ve většině případů nepřízvučné, diatéma nese všechny rysy prozodické kromě nukleárního tónu, téma je nositelem plného přízvuku a nukleárního tónu, vlastní réma vždy doprovází nukleární tón.

Vedle lineárních abstraktů povahy informativní (rematické) existují i lineární abstrakty, které bychom nazvali nejspíše **tematické** (označované někdy jako indikativní neboli naznačující). Ty sice sledují postup výkladů základního textu, avšak uvádějí jen sled jednotlivých témat práce, nikoli však zároveň její výsledky, tedy to, k čemu autor došel, co nového zjistil. Abstrakt tohoto typu ovšem nemůže potenciálnímu čtenáři ušetřit nutnost článek pročíst, pokud shledá, že témata jsou pro něj relevantní:

(A) Příspěvek je věnován novým přístupům ke zrychlení číslicového zpracování signálu pomocí paralelismu. Zabývá se základním pohledem na tuto problematiku a snaží se klasifikovat jednotlivé přístupy. Jádro příspěvku se konkrétněji zabývá vlastnostmi sériových a paralelních algoritmů, včetně jejich vzájemného vztahu.

(B) V úvodní části se uvádí přehled nejčastějších aplikací Hilbertovy transformace. Těžiště práce je věnováno řadě příkladů. Všechny jsou voleny tak, aby je bylo možno používat v praktické radioelektronice. V závěru článku jsou podrobně uvedeny vztahy platné mezi reálným a analytickým signálem.

✕ (C) Tato kniha představuje soubor průzkumných sond zvolených tak, aby prozkoumávaly zvláště charakteristické, relevantní oblasti jazykové komunikace. První kapitola celkově charakterizuje současnou situaci a stav našeho národního jazyka. Po ní následují dva rozsáhlé oddíly materiálové. První prezentuje výsledky průzkumných sond v deseti aktuálních komunikačních situacích, druhý pak zpracovává výsledky sondážního průzkumu vývojové diferenciaci běžné mluvy v deseti vybraných regionech a lokalitách na českém jazykovém území a je uvozen obecnou charakteristikou tohoto vývoje. Následující kapitola si všímá vztahu češtiny a jiných jazyků a celý soubor pak uzavírá pohled na dnešní jazykové dění a jeho perspektivy.

Takovýto abstrakt má blízko k části knihy zvané „Obsah“.

A konečně existují i tematické abstrakty povahy nelineární, tedy takové, které nesledují (alespoň nikoli důsledně) postup výkladů základního textu. Jde opravdu jen o „shrnutí“, které má své samostatné uspořádání. Můžeme je nazývat abstrakty **globální**. A i ty jsou ovšem povahy buď rematické (respektive tematicko-rematické), nebo tematické.

Nejprve uvedeme dva příklady povahy **rematické**:

✕ (A) Autor kritizuje dualistickou metodologii dnešních přírodních věd, která jim znemožňuje integrovat semiózi mezi organismy do jejich deskriptivních vzorců. Místo obvyklého pojetí evoluce jako vývoje stále komplexnějších forem organismů autor navrhuje studovat evoluci jako vývoj stále komplexnějších způsobů interpretace životního prostředí, která zvyšuje sémiotickou svobodu individua.

(B) S přihlédnutím k empirickým nálezům kognitivní psychologie a neuropsychologie se tento příspěvek snaží ukázat, že k adekvátnímu modelování mentálního zpracovávání vizuálních

znaků jsou nutné specifické informační moduly. Dokládá, že pokud jde o prostorovou informaci, není její mentální reprezentace ani homogenní, ani zcela analogická fyzikálnímu vstupu. Pokud jde o senzorické příznaky, článek dokazuje, že je třeba lišit mezi reprezentací senzorickou a pojmovou a že fyzikálně koherentní příznaky mohou být reprezentovány v samostatných mentálních oblastech. A konečně se předkládají argumenty ve prospěch předpokladu existence modálně specifické objektové reprezentace. Kromě toho se poukazuje na to, že mentální reprezentace, které lze vysuzovat ze znakového chování nějaké osoby, se mohou zcela lišit od oněch reprezentací, které jsou dané osobě přístupné v uvědomovaném prožitku. Z toho vyplývá nutnost odlišovat existenci nějaké informace v nějakém mentálním systému od jejího uvědomování si.

Následující příklad je spíše povahy rematicko-tematické:

V příspěvku je pojednán vliv šumu tranzistoru JFET na vlastnosti optického přijímače v GHz části spektra. Dané úvahy a souvislosti jsou aplikovány na tranzistor NE 20200, prostřednictvím kterého byl realizován vstupní zesilovač optického přijímače. Příslušné modelované závislosti byly sledovány pro dva typy fotodetektorů, a to pro fotodiodu lavinovou a pro fotodiodu PJN. Jejich porovnání (za stejných podmínek) dává možnost a) usuzovat na volbu vhodného typu detektoru, b) zvážit podmínky, za kterých již typ detektoru nehraje roli z hlediska dosažitelného minimálního detektovatelného výkonu.

A nyní příklady povahy **tematické**:

(A) Příspěvek informuje o sociolingvistických výzkumech ve dvou národnostně smíšených oblastech České republiky, a to Čechů, Slováků a Poláků v ostravské oblasti, a Čechů, Slováků a Němců v severních Čechách. Výzkumy se soustřeďovaly na následující tematické okruhy: volba určitého jazyka v současných komunikačních situacích, stupeň znalostí jazyka a rozsah jejich užívání, poměr mezi národním a jazykovým povědomím. Cílem článku je představit metodiku zvoleného postupu, její přiměřenost,

vypovídací sílu jednotlivých otázek a rovněž faktory, které určují vývoj jazykové situace.

(B) V práci jsem se pokusila najít pro dílčí významy českého slovesa mít anglické ekvivalenty srovnatelné s výrazovými prostředky v češtině. Tyto významy shrnul a popsal v syntetické studii P. Adamec: na bázi invariantního významu obligatornosti definuje základní sémantické funkce, kterých nabývá modální sloveso mít v různých kontextech. Tato práce představuje první pokus o konfrontaci češtiny a angličtiny v této oblasti. Je třeba si uvědomit, že angličtina nemá odpovídající modální sloveso, které by pokrývalo všechny významové hodnoty českého modálního slovesa mít. Výsledky, které jsem předložila, považuji sama za předběžné, ale na druhé straně soudím, že v dané oblasti mohou představovat jistý pokrok.

(C) Zdá se, že vytváření, udržování, ba dokonce obnovování identity ve vztahu k místu se stává čím dál tím významnějším aspektem myšlení a chování v Evropě i jinde. Chci tu podat svá pozorování o některých aspektech současného britského románu, které by bylo možné pokládat za relevantní pro uvažování o identitě ve vztahu k místu. Nejprve chci formulovat několik obecných bodů a pak si budu všimnout tří románů, z nichž jeden je umístěn převážně, druhé dva pak zcela do Londýna.

Rozdíl mezi globálním abstraktem tematickým a rematickým je možné ještě lépe ukázat na dvou různých abstraktech jednoho a téhož článku „Modifikace komunikativních (ilokučních) funkcí“:

(a) abstrakt tematický

V autentické konverzaci (v našem případě anglické) mají podíl na konfliktu a vyhýbání se mu významnou úlohu a vedou k modifikaci komunikativní (ilokuční) funkce jednotlivých řečových aktů. Ve své studii navrhuji sémantickou interpretaci typu modifikace nazývaného „hedging (zmírňování)“, vzhledem k všudypřítomným principům kooperace a zdvořilosti.

(b) abstrakt rematický

Tato studie pojednává o sémantické interpretaci modifikace komunikační (ilokuční) funkce v neformální anglické konverzaci. Předběžná analýza textů z London-Lund Corpus ukazuje, že běžnou modifikační kategorií je tu zmírňování (hedging). Přestože repertoár příslušných prostředků má poměrně omezený rozsah, tyto prostředky umožňují v relevantních kontextech velmi jemnou diferenciaci. Dichotomie referenční funkce versus afektivní funkce se ukázala užitečná v tom smyslu, že jisté významy (nejistota, domněnka, uvedení nové myšlenky, vágnost) mají spíše charakter referenční, kdežto negativní zdvořilost, odstup, sebehodnocení, de-personalizace, sarkasmus a kontrast jsou primárně postojové (afektivní).

Za povšimnutí stojí, že tematické abstrakty mívají blízko k úvodní části základního textu, kdežto abstrakty rematické odpovídají zhruba části závěrové.

Uvedené čtyři typy abstraktů jsou ovšem míněny jako ideální prototypy, které bývají v konkrétních textech abstraktů ne vždy ve všem dodržovány. Bývají různě modifikovány a může někdy docházet i k míšení typů.

Odpověď na otázku, v kterých případech se hodí užít ten či onen typ, je závislá na několika faktorech objektivních i na faktoru subjektivním. Volba typu je podmiňována především druhem, obsahem, strukturou výstavby a zaměřením resumovaného textu, na tom, v jakém časopise bude článek publikován, či zda jde o ústní referát, s jakým čtenářstvem či publikem lze počítat atp. Jsou také rozdíly podle vědních oborů: v oborech přírodovědných se objevují spíše typy lineární, v oborech společenských a humanitních spíše globální nebo i smíšené. Uplatňují se ovšem i individuální sklony autora, popřípadě i ta okolnost, zda je abstrakt připravován předem, kdy autor nemá dosud základní text zpracován (v tom případě volí, pochopitelně, spíše typ globálně-tematický), a leckdy i to, zda pociťuje, že pro čtenáře bude především atraktivní pojednávané téma.

Pokud jde o délku abstraktu, lze doporučit, aby autor usiloval o stručnost, jak to vyplývá ze samého účelu abstraktu, ovšem úměrnou délkou či raději obsažností základního textu. Většinou lze vystačit s jedním odstavcem (pokud ovšem nejde o souhrn celé knihy). – Některé časopisy uvádějí u svých článků stručný abstrakt na začátku článku a na jeho konec připojují rozsáhlejší resumé. Není to věc neúčinná, avšak v jistém směru

náročná. V některých případech se setkáváme i s tím, že obsáhlejším resumé je vůbec nahrazen abstrakt. Dnes se však uplatňuje dosti výrazná tendence pracovat se stručnými abstrakty, většinou umístěnými v čele článku.

6.2.3 NĚKTERÉ CHARAKTERISTICKÉ JAZYKOVÉ A SLOHOVÉ JEVY

Text abstraktů je vzhledem ke své povaze a své stručnosti do jisté míry standardizován, obsahuje mnohé stereotypy, i když ovšem přitom nechává autorovi volnost volit z jistého repertoáru výběrových prostředků. Vysokou míru standardizace mají především abstrakty z oblasti věd přírodních a lékařských, koncipované podle jistých mezinárodních norem, užitečných při počítačovém zpracování pro různé informační přehledové časopisy. V oblasti věd společenských a humanitních se uplatňuje poměrná volnost.

6.2.3.1 Poměrně stereotypní ráz mívá především začátek abstraktu. Nejčastěji abstrakty začínají substantivním výrazem (*tento*) *článek / příspěvek / referát / esej / tato práce / studie* a pokračují slovesnými frázemi jako *zabývá se / zaměřuje se na / pojednává o / sleduje / zkoumá / popisuje / zjišťuje / ukazuje / analyzuje / rozebírá / hodnotí / vyhodnocuje / všimá si / informuje o / polemizuje s názorem, že / uvádí výsledky výzkumu / je pokusem o / vyslovuje názor, že / dokládá a zdůrazňuje, že / usiluje o / snaží se dokázat, že / představuje pokus o...* Varianty takovýchto začátků představují obraty jako *cílem / smyslem tohoto článku je / základním / ústředním / hlavním / vlastním tématem této práce je / v této práci se podává výsledek / v této práci se zkoumá...*

Jiným typem začátku je začátek, který bychom mohli nazvat „autor-ský“: *autor tohoto příspěvku sleduje / autor navazuje na svůj dřívější pokus / autorův příspěvek představuje srovnávací studii / v tomto příspěvku autor pojednává o...* Vedle tohoto podtypu explicitního existuje i podtyp, v němž je autor vyjádřen jen osobní koncovkou slovesa v čísle jednotném (v *práci jsem se pokusila*) nebo množném (v případě, že nejde o skupinu autorů, je to tzv. autorský plurál): *v tomto referátu zdůrazňujeme...* Někdy bývá autor anonymizován užitím konstrukce neosobní (v *práci se zkoumá vztah...*).

Dodejme pro úplnost, že poslední tři vyjadřovací způsoby má ovšem autor k dispozici i při formulování základního textu a užívá jich podle svého uvážení, zvyklosti a sklonu. Různé příručky doporučují ten neb onen způ-

sob, v podstatě jsou však všechny tři rovnocenné, i když jsou ovšem spojeny s jemnými stylistickými rozdíly.

Kromě těchto začátků „holých“ užívá se podle okolností i začátků jiných. Jedním z nich je začátek „přípravný“ v němž se uvádí nějaká okolnost, která je pro vznik nebo charakter práce relevantní. Např.: *v souvislosti s... / v navázání na... se autor pokusil... – opíraje se o výsledky dosavadního výzkumu v této oblasti, snaží se autor této stati... – předkládaná práce vznikla ve spolupráci s... / v rámci grantového projektu číslo...* Někdy autor dokonce předem charakterizuje danou problémovou oblast apod. Např.:

Dělení slov v angličtině se liší od dělení slov v jiných jazycích. Přitom existuje velmi málo popisů pravidel pro dělení a hlavním vodítkem je naznačení sylabifikace v heslech slovníků (především amerických). V příspěvku se sleduje...

Na opačném pólu nacházíme pak abstrakty, které přistupují rovnou k věci („in medias res“), bez nějakého úvodního stereotypu. Např.:

Normovaná hustota podélného proudu vlny TEM na vodičích symetrického třívodičového páskového vedení je vypočítána ze soustavy lineárních nehomogenních rovnic, na kterou se nestejnou měrou diskretizací převedou dvě vázané integrální rovnice popisující okrajovou podmínku úlohy.

Slovotvorná pravidla musejí přihlížet nejen k syntaktické kategorii základu a k významu sufixu, ale rovněž k významu (významům) základu. Sémantická kompatibilita sufixu a základu je nejen prostou záležitostí shody v odpovídajících rysech, nýbrž vyžaduje sémanticko-pragmatické zhodnocení.

Některé formulační stereotypy se objevují i v závěrech abstraktů, ale často abstrakt končí jen prostým vyčerpáním relevantní informace. Uvedeme zde několik příkladů závěrečných formulací: *referát je zakončen tvrzením, že... / autor končí svůj článek typologickým shrnutím postojů k... / autor uzavírá svůj referát přesvědčením, že... / výsledky, které jsem předložila, ukazují... / práce potvrzuje, že... / všechny tyto rozdíly ukazují na to, že tato oblast nabízí možnost dalšího výzkumu.*

6.2.3.2 Vzhledem k tomu, že abstrakt představuje stručné shrnutí základního textu, lze právem očekávat, že bude formulován stylem zhuštěným, že se v něm bude projevovat tzv. textová komprese a komplexní kondenzace (srov. kap. 10). Tyto jevy se týkají výběru k tomuto cíli adekvátních jazykových prostředků. Ukazuje se však, že dosažení žádoucí stručnosti a zhuštěnosti se odehrává nejen na této formálně výrazové rovině, nýbrž i, ba spíše, na rovině výběru obsahového, tedy na výběru takových skutečností a myšlenek, které jsou podstatné, ve vysoké míře relevantní, a tedy – viděno z druhé strany – ve vypouštění, vynechávání či pomíjení toho, co se takto relevantní nejví.

Je ovšem pravda, že rozhodnout o tom, co je podstatné, důležité, relevantní, není věc jednoduchá a nevyhnutelně implikuje subjektivní momenty. Autor může subjektivitu svého hodnocení minimalizovat tím, že bude přihlížet k několika aspektům. Především se bude snažit odhlížet od kladných i záporných pocitů a postojů spojených s prací na problému, výzkumu a s dosaženými výsledky, a vodítkem mu bude skutečná novost, či přesněji míra novosti daných jevů vzhledem k současnému stavu poznání daného tématu v příslušném vědním úseku (což by měl autor umět do velké míry objektivně posoudit). Dále je třeba přihlížet jednak k tomu, s jakým konkrétním záměrem či úmyslem autor svou práci spojuje, a jednak pro jaký čtenářský, respektive posluchačský okruh je daná práce zamýšlena. S tím ovšem souvisí i povaha a zaměření konkrétního časopisu, pro nějž je článek určen. A konečně je tu i aspekt vnitřní: v abstraktu by se měly objevit ty skutečnosti nebo myšlenky, které jsou relevantní pro pochopení smyslu článku, které v něm nejsou izolované, nýbrž jsou do myšlenkové struktury základního textu zapojeny a hrají v jejím rozvíjení relevantní úlohu.

Na první pohled by se tedy mohlo říci, že do abstraktu nepatří všelijaké podrobnosti, vnější okolnosti, záležitosti technického rázu, různé dodatky, odbočky, příklady pro zpeřštění, poznámky na okraj apod. Neplatí to však docela. Z hlediska principu relevance, jak jsme jej výše načrtli, mohou se někdy jevit pro čtenáře důležité např. některé technické údaje (především v pracích experimentálního a statistického rázu, a to i ve vědách společenských a humanitních). Pokud jde o uvádění příkladů či dokladů, je třeba s nimi v abstraktech maximálně šetřit, ale někdy mohou být potřebné, ne-li nezbytné.

Vraťme se nakonec k záležitosti výběru jazykových prostředků vhodných pro zhuštěné vyjadřování. Především je to užívání prostředků tzv.

komplexní kondenzace. Ta spočívá v tom, že se věta (nejčastěji vedlejší) nahradí nějakým výrazem povahy jmenné anebo konstrukcí infinitivní nebo přechodníkovou. Je však třeba poznamenat, že text tím sice nabývá jisté zhuštěnosti (což však klade na čtenáře větší nároky při porozumění textu), avšak výraznějšího zkrácení textu se tím nedosahuje. Obdobnou situaci přináší i užívání složitějších souvětí podřadných. Zásadou by mělo být psát sice stručně, úsporně, ale jasně, s ohledem na čtenáře. Je třeba se též vyhybat zbytečnému opakování, při čemž bychom neměli zapomínat, že mu můžeme někdy čelit užíváním zájmen. Při vši snaze o stručnost bychom se měli vyhybat zkracování slov. Výjimku tvoří ustálené zkratky (neběžná akronyma, tj. iniciálové zkratky, je třeba vysvětlit). Rozhodně lze doporučit nevyjadřovat se obrazně, ozdobně a „květnatě“, neužívat nadbytečných adjektiv a adverbíí a držet se jednoho a téhož termínu, bez snahy po stylistickém rozrůznění či variování. Abstrakt představuje text výrazně věcného charakteru.

6.3 ■ KOMPOZICE VĚDECKÉHO ČLÁNKU

6.3.1 PROCES PSANÍ A JEHO PRODUKT

Pokud autor napsal svůj abstrakt dříve, než přistupuje k formulaci vlastního článku, nezbyvá mu už vlastně nic jiného než „jen“ rozvést a dokumentovat teze vyslovené v abstraktu a předvést svoji argumentaci. Pokud přistupuje k psaní bez předchozího – do značné míry závazného – plánu, čeká jej textační úkol, který může trvat dny, týdny a neřídka i měsíce. Součástí procesu psaní je promýšlení struktury, načrtávání osnovy, zaznamenávání tezí, a zpravidla i několikeré přepisování. Proces vzniku je ovšem nakonec ve výsledném textu skryt a text už mluví jen sám za sebe. Podle okřídleného výroku Murrayova, který bývá v literatuře o vědeckém psaní s oblibou citován, „proces už nelze z výsledného produktu inferovat, stejně tak jako nelze inferovat prase ze salámu“ (1982, 18). Co je hodnoceno, je právě jen vzniklý produkt. Tvůrčí postup, předcházející napsání článku, už nezná ani redaktor, který článek přijímá (může však svými požadavky na úpravu ještě pisatele potrápít), ani čtenář, který dostává do rukou vytištěný článek.

Uvědomění si rozdílu mezi procesem a produktem je ovšem důležité z hlediska volby autorské strategie. Autor může formulovat text jako cestu – hledání, zvažování alternativ, vyslovování hypotéz a nacházení odpovědí, anebo jej formuluje ze zpětné perspektivy, z pozice toho, kdo už

tuto cestu absolvoval a ohlašuje její výsledek. V prvním případě bude mít text podobu více úvahovou, ve druhém více konstatační. Vědecký diskurs zná oba přístupy a ukazuje se, že zatímco vědci přírodovědných oborů inklinují k druhému způsobu psaní vědeckých textů, humanitní vědci inklinují spíše k prvnímu, i když existují i přesahy mezi obory. Variování modelu je ovšem způsobeno nejen příslušností k určité diskursní komunitě v rámci jednoho řečového společenství, ale je podmíněno, jak uvidíme, i kulturně.

6.3.2 KOMPOZIČNÍ STRUKTURA VĚDECKÉHO ČLÁNKU

Česká stylistická doporučení adresovaná pisatelům odborné literatury většinou nereglementují strukturu vědeckého článku ničím víc než požadavkem, aby bylo respektováno kompoziční členění na úvod, stať a závěr. Předpokládá se, že v úvodu vymezí autor pole svého zájmu na pozadí existujícího vědění o daném tématu a zaujme postoj k prostudované literatuře. Další počínání autora, souhlas s tradičním řešením otázky či zaujetí polemického postoje, způsob jeho výkladu, vyslovování tezí, exemplifikace, shrnování, vysuzování, argumentace apod. je pak ponecháno na vůli pisatele. Počítá se s tím, že výsledky, k nimž badatel dospěl, budou formulovány v závěru, v němž mohou být naznačeny i perspektivy dalšího bádání. Tento jednoduchý model lze označit jako **Problém – Řešení**.

Rozšířením této kompozice je model (srov. např. Kinneavy 1971), který zachycuje proces dospívání od problému k řešení dynamickým schématem, připomínajícím strukturu dramatu:

Dogma – Nesoulad – Krize – Hledání – Nový model.

Lze jej ilustrovat např. tímto schematickým formulačním postupem:

Obecně se má za to, že... / Byla vyslovena teze, že...

Tato teze však nemůže dost dobře vysvětlit případy...

Pokusy / analýza / příklady / materiál naopak ukazuje, že... Jak tento nesoulad vysvětlit?

Dosavadní poznatky o tomto jevu je třeba v uvedeném směru zpřesnit / tyto jevy je třeba definovat zcela jinak.

S takto vystaveným článkem, nebo lépe řečeno s prvky takto komponovaného článku, se setkáváme ve vědě poměrně často.

Typické začátky českých vědeckých článků variiují formulaci *Obvykle/obecně se má za to, že... Avšak...*:

Obvykle pokládáme „nespecifické“, fylogeneticky starší systémy za relativně primitivní. Je však pozoruhodné, jak dobře s některými z nich vystačí všichni bezobratlí...

Všeobecně se pokládá za možné, že se živé organismy mohou přizpůsobit změnám ve vnějším prostředí tak, že se stanou odolnějšími. Pro tento názor však donedávna chybělo exaktní vysvětlení...

Skleníkový efekt spojujeme nejčastěji s přítomností oxidu uhličitého v ovzduší. Ukazuje se však, že určitou roli může hrát i druhý oxid uhlíku, oxid uhelnatý...

Uvedme příklad kompozice lingvistického článku, vystaveného podle daného kompozičního principu: Článek má titul *Svůj, nebo můj?*

Dogma:

Pravidlo české gramatiky zní: Přivlastňujeme-li podmětu věty, používáme tzv. zvrtné neboli reflexivní zájmeno svůj.

Nesoulad:

*Když jsem nedávno pročetla seminární práce, ve kterých studenti psali o svém vysokoškolském studiu, zaujala mne v nich vysoká frekvence zájmena můj namísto očekávaného zájmena svůj. Uvedu několik příkladů: Chtěl bych se zamyslet nad *mojí* odbornou kvalifikovaností. – Během *mého* studia jsem měl problémy se sháněním odborné literatury. – Z těchto knih jsem vybrala materiál, který nyní používám pro testování *mojí* diplomové práce. – V *mojí* diplomové práci se budu zabývat několika současnými českými autory.*

Krize:

Ve všech uvedených pracích – a chtěla bych připomenout, že

šlo o studenty oboru český jazyk, tedy budoucí učitele češtiny – bychom podle pravidla české gramatiky na místě zájmena můj očekávali zájmeno svůj. Dopustili se snad studenti svými výroky závažné gramatické chyby? Jejich výroky svědčí o tom, že volba mezi zájmenem můj a svůj není podřízena jen jednoduchému gramatickému pravidlu o podmětu věty. Pravidlo o reflexivnosti se pravděpodobně v češtině důsledně nedodržovalo nikdy, ale v současné češtině, nejen mluvené, ale i psané, se působnost tohoto pravidla hodně oslabuje. Proti tomuto pravidlu totiž působí jiné tendence.

Hledání – varianta 1:

Např. ta, že mluvčí chce použitím přivlastňovacího zájmena můj podtrhnout své vlastnictví věci, o níž mluví, svůj mimořádný zájem na ní, svůj citový vztah k ní apod. Tak tomu bylo v uvedených studentských pracích.

Hledání – varianta 2:

Uveďme si více příkladů, tentokrát z řeči politiků a literátů: Podrobil jsem se té nejtěžší zkoušce mého života. – Jak jsem řekl v mém projevu ve sněmovně. – Navážu na mé předchozí vyjádření. – Počila jsem ho mou návštěvou. – Prožila jsem v té zemi určité období mého života. – Měl jsem můj byt vystěhovaný. – To je věc, kterou bych rád připomněl pro mé kolegy. Ve všech těchto případech vyhrává zájmeno můj nad zájmenem svůj proto, že je subjektivnější, silnější a důraznější.

Hledání – varianta 3:

Ale do užívání zájmena svůj zasahují i další okolnosti. Velký podíl na vytlačování zájmena svůj má také jiná tendence, s níž se setkáváme v současné češtině, totiž snaha zdvořile oslovovat adresáta, např. v novinových a časopiseckých rozhovorech: Co považujete za Vaši první významnou zakázku? – Kterou z Vašich knih máte nejraději? – Můžete uvést některé konkrétní výsledky z Vaší práce?

Hledání – varianta 4:

Se zdvořilostním užitím zájmena 2. osoby množného čísla na místě zájmena svůj se setkáváme také v nejrůznějších pokynech a instrukcích: Uhašte prosím Vaše cigarety. – Zadejte Vaše číslo. – Odeberte Vaši kartu. – Závaznou přihlášku vyplňte a pošlete spolu s anotací Vašeho příspěvku nejpozději do konce června 1998 na uvedenou adresu.

Hledání – varianta 5:

Nejčastěji se s užitím zájmena 2. osoby množného čísla na místě zvratného zájmena svůj setkáváme v reklamách a textech reklamního typu. Například: Chcete dosáhnout Vašich životních cílů? – Nejste spokojeni s výnosy Vašich bankovních účtů? – Nejste spokojena s Vaší postavou? – Chcete zpracovat informace podle Vašich představ? – Podrobnější informace získáte při Vaší návštěvě u nás. – Oslovte Vaši cílovou skupinu za odpovídající cenu.

Hledání – varianta 6:

Užití zájmena 2. osoby v reklamních textech má své odůvodnění výzvové, apelativní, ale je tu také velmi pravděpodobný vliv angličtiny, která zvratné zájmeno nemá, a zájmeno Váš se v češtině objevuje také jako překlad angl. your.

Nový model:

Gramatické pravidlo o užívání zájmena svůj bylo odvozeno z analýzy výpovědí neutrálního oznamovacího typu, v nichž má nepochybně svou platnost. Analyzujeme-li texty laděné subjektivně či texty s výraznou orientací k adresátovi, zjišťujeme, že pravidlo gramatické je tu potlačeno tendencemi diskursními, které mohou být interpretovány v termínech expresivity, zdvořilosti a apelativnosti.

Uvedený makrokompoziční model Dogma – Nesoulad – Krize – Hledání – Nový model je poměrně volný, jak pro autora, tak pro příjemce,

protože autorovi umožňuje formulovat průběžná zjištění postupně, po jednotlivých dávkách, a čtenáři umožňuje sledovat autorský postup krok za krokem. Sleduje totiž jednoduchou chronologii autorových kroků od problému k jeho řešení. Je také vhodný pro články popularizačního zaměření (z popularizačního kontextu byly převzaty také naše ukázky).

Poněkud náročnější je následující model, který je v současné době doporučován nejčastěji v přírodovědných oborech, zejména v odborné literatuře anglo-americké provenience.

6.3.3 MODEL IMRAD (INTRODUCTION – METHODS – RESULTS – DISCUSSION)

Akronymum IMRAD je zkratkou anglických slov *Introduction, Methods, Results, and Discussion*, které v překladu do češtiny zní *Úvod, Metody, Výsledky a Diskuse*. Pro úplnost je třeba dodat, že M v tomto modelu označuje někdy jen slovo *Methods*, jindy spojení slov *Materials and Methods*.

Má se za to, že v tomto čtyřčlenném modelu dominují rysy logičnosti, objektivity a rozumu. Tento model se dnes uplatňuje v řadě uznávaných mezinárodních časopisů, zejména přírodovědného zaměření. Vypracoval se postupně v druhé polovině 20. století a tendence k jeho přijetí ještě vzrostla, když jej American National Standards Institute uznal v r. 1972 a později v r. 1979 za standardní formát vědeckých článků. V českém prostředí se s ním také setkáváme, zejména ovšem v oborech přírodovědných a medicínských.

Předností tohoto modelu je jednoduchost, přehlednost a logičnost. Obsahuje odpovědi na základní otázky, s nimiž redaktor a později také čtenář k posuzování článku přistupuje:

Jaký problém byl studován? Odpověď přináší oddíl Úvod.

Jak byl problém studován? Odpověď přináší oddíl Metody.

Co se zjistilo? Odpověď přináší oddíl Výsledky.

Co tato zjištění znamenají? Odpověď přináší oddíl Diskuse.

Vědecký článek tohoto typu je definován jako publikovaná zpráva o výsledcích nějakého původního základního výzkumu. Nejčastěji bývá demonstrován a ilustrován na příkladech textů lékařských, chemických, bio-

logických, technických, ale někdy též na příkladech článků z oboru psychologie nebo lingvistiky. Je třeba jej chápat v kontextu uvedené definice. Píšeme-li článek jiného typu, není pro nás tento standardizovaný model samozřejmě závazný.

Jeden z důvodů, proč model IMRAD uvádíme, je ten, že na analogickém schématu je založena řada jiných žánrů vědecké literatury, s nimiž se i ten vědec, který se nechce vtěsnat do uvedeného standardizovaného formátu, ve vědeckém životě setkává. Obdobná schémata se objevují v autoreferátech disertací, v žádostech o grantové projekty a ve zprávách o těchto projektech. Poněkud volněji sleduje tuto strukturu i většina referátů a koneckonců i disertací.

6.3.3.1 Úvod

Napsat úvodní pasáž vědeckého článku je zřejmě pro každého autora to nejtěžší, protože je třeba se rozhodnout, z kterého konce téma uchopit. Možností se na začátku nabízí velmi mnoho: autor se musí rozhodnout, kolik dostupné informace o tématu do úvodu zařadit, co je relevantní a co již je fakultativní, co bude čtenář v úvodu postrádat, jaké pojmy definovat, jaký vstupní modus zvolit, zda vystupovat autoritativně, či skromně, jak čtenáře získat a jaký stupeň souhlasu u něj hledat. Je třeba zdůvodnit, proč se autor daným výzkumem zabýval a co bylo jeho cílem.

V odborné literatuře věnované vědeckému psaní nacházíme několik variant schématu, které toto zapojení článku do intelektuálního kontextu a vymezování aktivity autora v něm modelují. Tyto modely mají mnoho společného a na tomto místě uvedeme nejlivnější a nejcitovanější z nich. Je to Swalesův tzv. **CARS model úvodní pasáže článku** (Swales 1990, 141). Patří, jak známo, mezi zvyklosti anglo-americké vědy, že své nové teorie vypouští na oběžnou dráhu vědeckého života v doprovodu zkratk. Tyto zkratky fungují jednak jako nálepky teorií, jednak fakt, že teorie byla opatřena zkratkou, implikuje její významnost a všeobecnou známost – členové dané diskursní komunity tuto zkratku užívají na místě plného názvu, čímž se vlastně s danou komunitou identifikují a dávají to užíváním zkratky plně najevo.

6.3.3.1.1 Model úvodní pasáže článku CARS obsahuje zkratku anglických slov **Create a Research Space**, neboli **Vytvoř si výzkumný prostor**. Vytvoření výzkumného prostoru se pak děje ve třech fázích, z nichž každá sestává z několika/alternativních kroků.

Vytvoř si výzkumný prostor:

Fáze 1 Vytyčení teritoria

Krok 1 Teze o centralitě

a/nebo

Krok 2 Zobecnění tématu

a/nebo

Krok 3 Přehled předchozího výzkumu

Fáze 2 Vymezení místa

Krok 1A Protikladné tvrzení

nebo

Krok 1B Poukázání na mezeru

nebo

Krok 1C Položení otázky

nebo

Krok 1D Pokračování v tradici

Fáze 3 Zaujetí místa

Krok 1A Vyznačení cílů

nebo

Krok 1B Ohlášení aktuálního výzkumu

Krok 2 Ohlášení zásadních objevů

Krok 3 Naznačení struktury článku

Ve fázi 1 jsou kroky seřazeny od těch, které jsou spojeny s nejvyšším rétorickým vypětím, k těm, které mají nejnižší rétorický stupeň. Ve fázi 2 jsou kroky seřazeny od nejsilnějšího tvrzení k nejslabšímu. Kroky fáze 3 jsou seřazeny podle zvyšující se explicitnosti.

Je třeba zdůraznit, že Swalesův model CARS byl vypracován na základě analýzy úvodních částí článků v přírodních vědách.

Pokusíme-li se parafrázovat smysl jednotlivých fází a kroků, jde o to, že autor musí připoutat pozornost diskursní komunity ke svému výzkumnému tématu, učinit jej v jejích očích hodným pozornosti a ukázat, jak bude svoji pozici hájit.

Množství rétorického úsilí potřebného k vytvoření takového prostoru závisí na dosavadní konkurenci, na velikosti a důležitosti stanoveného místa (*niche*) a na mnoha dalších faktorech, jako je autorova reputace apod.

6.3.3.1.2 Jiná pojetí úvodního oddílu vědeckého článku (např. Day 1988) méně zdůrazňují aktivitu autora zaměřenou na kontext vědecké komunity, zato kladou ještě větší nárok na obsažnost úvodního oddílu. (Zatímco model CARS vznikl na základě analýzy kroků v úvodních pasážích vědeckých článků, Dayův model má spíše proklamativní hodnotu). Autor má v úvodu:

1. Vložit podstatu problému.
2. Zhodnotit dosavadní literaturu.
3. Popsat metodu výzkumu.
4. Uvést základní výsledky výzkumu.
5. Konstatovat závěry vyplývající z výsledků výzkumu.

Podle tohoto pojetí má autor vlastně vyložit v hrubých rysech vše hned na začátku a nenechávat čtenáře na pochybách. Považuje se za chybu formulovat nejdůležitější zjištění až v dalších částech článku, skrývat je v naději, že jich použijeme v závěru jakožto efektního dramatického vyvrcholení. Nechávat si překvapení na konec se nedoporučuje, protože čtenář se unaví, než dojde k cíli. Podle tohoto doporučení je třeba hned v úvodní části zmapovat cestu od problému k řešení.

6.3.3.2 Materiál a metody

Druhý oddíl seznamuje čtenáře s procesem shromažďování dat, s materiálem, který byl podkladem pro výzkum. Seznamuje s průběhem a způsobem empirického výzkumu i způsobem jeho vědeckého zpracování.

6.3.3.3 Výsledky

Tento oddíl představuje jádro článku, zatímco oddíly Úvod, Materiál a metody vysvětlují, proč a jak autor k výsledkům dospěl. Výsledky se zpravidla představují výběrově, vybírají se ty, které přinášejí nové poznatky. Při prezentování výsledků se v některých oborech hojně užívá tabulek, grafů a statistik. V této části autor výsledky svého bádání pouze konstatuje, přičemž interpretace výsledků, úvaha o tom, co tyto výsledky v širším vědeckém kontextu znamenají, následuje až v poslední části.

6.3.3.4 Diskuse

Podle některých názorů je nejnáročnější právě napsání posledního oddílu. Teprve zde se získaným výsledkům připisuje význam, zhodnocují se

a interpretují, a je třeba dát pozor na to, aby opravdový význam výsledků nebyl interpretací zatemněn. Autor si totiž často nebývá svými závěry jist, obává se přímočaré prezentace svých názorů a schovává se za ochranné mračno inkoustu (podrobněji budeme tento rys analyzovat zvláště v 9. kap. o modalitě). Autor se mnohdy snaží chovat diplomaticky a své závěry tak dlouho mlžit, až z nich nezbyde nic víc než trapně zdvořilý úsměv, jak uvádí Day. Doporučuje tyto kroky diskuse:

Je třeba:

1. *Usouvztažnit a zobecnit výsledky.*
2. *Konstatovat výjimky, chybějící články a nejasné body.*
3. *Porovnat nově získané výsledky s dosavadními publikovanými výsledky.*
4. *Zbavit se ostychu a probrat teoretické implikace práce i možné praktické aplikace.*
5. *Jasně formulovat závěry.*
6. *Shromáždit důkazy pro každý závěr.*

Jestliže si čtenář po přečtení diskuse řekne „A co má být?“, znamená to, že autor pro stromy neviděl, kolik je v lese světla, jak to formuluje Day. A jiný teoretik vědeckého psaní říká: „Dobrý článek, stejně tak jako dobrá hudba, musí mít vrchol. Mnoho článků postrádá efekt, protože jasný proud diskuse končí v bahně delty“ (Anderson – Thistle 1947). (Tato obrazná doporučení tu uvádíme proto, že vyjadřují charakter amerických příruček psaní. Mohou nám připadat triviální, jenže mějme na paměti, že vědci, s nimiž se na poli mezinárodním setkáváme, jsou těmito návody na efektní a efektivní výkony připravováni.)

V duchu pragmatismu jsou ale také autoři upozorňováni na to, že nemají v závěrečné diskusi interpretace svých pozorování přehnat a zveličit do kosmických rozměrů. Zřídka lze osvětlit celou pravdu a často je lepší vrhnout světlo právě jen na kousek své pravdy. Extrapolace závěrů na větší úsek, než jaký pokrývají získané údaje, může zpochybnit i předchozí zjištění.

6.3.4 ANALÝZA KOMPOZICE ČESKÝCH ODBORNÝCH ČLÁNKŮ

Podívejme se nyní, jak si počínají čeští autoři různých vědních oborů při formulaci svých statí. Abychom zjistili, jak dodržují nebo nedodržují zvyklosti některých mezinárodních časopisů, budeme analyzovat

úvodní pasáže jejich statí na pozadí CARS modelu úvodního oddílu článku.

Uvedeme nejprve ukázkou úvodní části jednoho článku z Časopisu lékařů českých. V tomto časopise se důsledně dodržuje model Introduction – Method – Results – Discussion, a to jak v člancích publikovaných anglicky, tak česky. Jako příklad jsme zvolili článek publikovaný česky (průvodní abstrakt je publikován v české a anglické podobě). Článek má název a podtitul

Sérové koncentrace inzulinu ovlivňují tělesnou stavbu, krevní tlak, sérové lipidy i srdeční rozměry

Pozorování u klinicky zdravých potomků hypertenzních rodin

a dále pokračuje úvodem:

Úvod

V řadě studií z posledních let je uváděna hypertenze do patogenetického vztahu se zvýšenými koncentracemi inzulinu v krvi, resp. je považována za následek inzulinové rezistence (5–9). U velké většiny osob s esenciální hypertenzí lze skutečně zvýšené inzulinémie prokázat (14), avšak při neúplných vědomostech o mechanismech, jimiž inzulinová rezistence s hypertenzí souvisí, objevují se i pochybnosti o kauzálním vztahu, neboť jak choroba sama, tak i přidružené faktory mohou vyvolat inzulinovou rezistenci (4, 11, 13).

Na druhé straně je známo, že existuje familiární vložka k hypertenzi a podle výsledků genetických studií může být až 50% rodinných příslušníků postiženo hypertenzí (4,7). Ještě před manifestním onemocněním je možné očekávat určité známky porušené látkové přeměny, které by mohly být podobné těm, které jsou zjišťovány v rodinách či předchorobí diabetiků, obézních a nemocných po infarktu (2,7,13). Proto jsme si položili otázky týkající se klinického a metabolického stavu potomků probandů s esenciální hypertenzí, vyžadujících dlouhodobou léčbu. Zaměřili jsme se na ukazatele tělesného složení, koncentrace inzulinu v krvi a jejich vztahy k sérovým hladinám, i k některým ukazatelům beztukové svalové hmoty. Využili jsme možnosti echokardiografického vyšetření, jehož pomocí jsme stanovili rozměry srdečních oddílů a tloušťku svaloviny.

V této úvodní pasáži nacházíme přibližně ty kroky, které se ve Swalesově modelu CARS uplatňují:

Tvrzení centralnosti a aktuálnosti:

*V řadě studií z posledních let je uváděna hypertenze do patogene-
tického vztahu se zvýšenými koncentracemi inzulínu v krvi.*

Podložení tvrzení evidencí:

*U velké většiny osob s esenciální hypertenzí lze skutečně zvý-
šené inzulinémie prokázat.*

Přehled předchozího výzkumu:

*je průběžně rozložen do všech kroků, čísla v závorkách odká-
zují k očíslovanému seznamu referencí uvedenému v závěru
článku.*

Poukázání na mezeru:

*Avšak při neúplných vědomostech o mechanismech, jimiž in-
zulinová rezistence s hypertenzí souvisí,*

Protikladné tvrzení:

objevují se i pochybnosti o kauzálním vztahu.

Položení otázky:

*Proto jsme si položili otázky týkající se klinického a metabo-
lického stavu potomků probandů s esenciální hypertenzí, vyža-
dujících dlouhodobou léčbu.*

Vymezení cílů a ohlášení aktuálního výzkumu:

*Zaměřili jsme se na ukazatele tělesného složení, koncentrace
inzulinu v krvi a jejich vztahy k sérovým hladinám, i k některým*

*ukazatelům beztukové svalové hmoty. Využili jsme možnosti echo-
kardiografického vyšetření, jehož pomocí jsme stanovili rozměry
srdečních oddílů a tloušťku svaloviny.*

Je zřejmé, že autoři v úvodní pasáži postupují zhruba podle kroků, které model CARS předpokládá. Vidíme, že v úvodu nejsou konstatovány výsledky, ale je pozoruhodné, že ty jsou konstatovány již v nadpisu článku, který má vlastně formu tvrzení, a tedy závěru, k němuž autoři dospěli:

*Sérové koncentrace inzulínu ovlivňují tělesnou stavbu, krevní
tlak, sérové lipidy i srdeční rozměry.*

Za povšimnutí stojí také fakt, že autoři článku sice formulují cíl svého výzkumu průběžně v celém znění úvodní pasáže, ale explicitní formulaci typu *Cílem výzkumu je...* tu nenacházíme. Taková jasná formulace patří spíše k formálním náležitostem článků anglo-americké provenience, protože autoři jsou k takové explicitnosti vedeni. Pro úplnost je třeba dodat, že tuto explicitní formulaci dodržují autoři v abstraktu, a to jak v anglickém, tak českém znění:

*V souvislosti s těmito pohledy na patogenezi hypertenze i její
familiární vazbu jsme stanovili cíl této studie: ověřit klinický i me-
tabolický stav potomků probandů s esenciální hypertenzí, vyža-
dujících její systematickou léčbu.*

Ve srovnání s články tohoto typu jsou české články z oborů humanitních a i z některých oborů přírodovědných stylizovány volně a jediným spojujícím kompozičním principem je to, že článek má část úvodní, střední a závěrečnou. Úvodní pasáž pak obsahuje některé z kroků tvořících model CARS, mají však podobu strategií méně určitých a spíše implicitních. Uvedme si několik ukázek.

6.3.4.1 Fáze 1 – Vytyčení teritoria má v člancích různé variace: tvrzení o důležitosti tématu, různá obecná tvrzení, přehled dosavadního stavu bádání o tématu a uvádění poznatků, které jsou relevantní pro následující výklad.

Krok 1 – Teze o centrálnosti, aktuálnosti a důležitosti je apelem k diskursní komunitě, jejíž členové mají uznat, že výzkumný úkol, o němž se bude referovat, je živý, dobře stanovený a nosný. Jazykovými signály tohoto kroku jsou výrazy jako:

V nedávné době vznikl zájem o...

V současné době se setkáváme se zvýšeným zájmem o...

V souvislosti s ... se stává aktuální otázka...

S tím, jak nám technický pokrok umožnil měřit jednotlivá světelná kvanta (fotony), nabylo na významu měření světélkování...

Zájem velkých elektronických společností o miniaturizaci součástek vytvořil podmínky pro rychlý rozvoj nových technologií. Metoda epitaxního růstu z molekulárních svazků umožňuje vytvářet...

Krok 2 – Zobecnění tématu bývá jednak tvrzením o znalosti nebo zkušenosti, jednak tvrzením o jevech samých:

Je známo, že průměrná délka života...

V mnoha gramatikách se uvádí, že...

Všechny živé organismy, od nejjednodušších po nejsložitější...

Je obecně známo, že slova přejatá, na něž se v tomto článku omezují, představují relativně významnou a značně pohyblivou část slovní zásoby, jejíž postizení není vždy snadné ani jednoznačné.

Jednou z oblastí matematické informatiky, která se v tomto století nejdynamičtěji rozvinula, je teorie paralelních procesů.

Řešení těchto otázek na všech úrovních – od molekulární přes buněčnou až po organismální – je v popředí zájmu nejen současné vývojové biologie, ale patří k základním problémům biologie obecně.

Sbírky přísloví i soubory kulturní frazeologie a slavných citátů dokládají generacemi potvrzovanou zkušenost, že člověk by měl umět jak mluvit, tak i mlčet.

Imunitní systém brání organismus proti cizorodým látkám

a mikroorganismům. Zneškodňuje abnormální vlastní buňky, které by pro organismus mohly být nebezpečné.

Krok 3 – Přehled předchozího výzkumu usouvztažňuje to, co je známo nebo zjištěno, s informací, kdo to zjistil:

Niels E. Skakkebaek a jeho spolupracovníci z nemocnice Rigshospitalet v Kodani (Dánsko) publikovali v British Medical Journal (Vol. 305, 1992, s. 609) statistickou studii, z níž vyplývá, že se během minulých padesáti let...

Přejatým slovům v češtině byla dosud věnována pozornost z mnoha aspektů kvalitativních (srov. Filipec – Čermák 1985, dříve např. Šmilauer 1972, Havránek 1966)...

6.3.4.2 Fáze 2 – Vymezení místa tu má také řadu variací. Jsou tu využity strategie uvádějící protikladné tvrzení, poukazující na mezeru, kladení otázek nebo pokračování v tradici.

Krok 1A – Protikladné tvrzení:

Strukturální lingvistika byla často pojímána jako studium imanentních jazykových struktur, jako formalizovaná algebra idealizovaného, izolovaného abstraktního systému. Zatímco takové pojetí může být částečně ospravedlněno vzhledem k některým trendům deskriptivismu nebo glosematiky, není rozhodně správné, pokud jde o práci Romana Jakobsona.

nebo

Krok 1B – Poukázání na mezeru:

Na rozdíl od některých výživových faktorů, kterým se připisuje při vzniku srdečně-cévních onemocnění jednoznačně negativní úloha (např. nasycených živočišných tuků, cholesterolu, kuchyňské soli), není úloha alkoholických nápojů tak jednoznačná. Mechanismus ochranného působení mírných dávek alkoholu neznáme.

Etika práce s laboratorními zvířaty je téma, které u nás zatím není zdaleka diskutováno tak, jak je tomu v zemích...

nebo

Krok 1C – Položení otázky:

Jednou z klíčových otázek při studiu krizí bioty je i tato: Jaké životní strategie jsou úspěšné v období velkých krizí a v následujících obdobích oživení?

nebo

Krok 1D – Pokračování v tradici:

Otázka, jak dlouhá jsou slova či slovní útvary, z nichž se skládají věty, stejně jako otázka, jak dlouhé jsou věty, z nichž mluví tvoří text, patří k tradičním otázkám kvantitativní lingvistiky.

6.3.4.3 Fáze 3 – Zaujetí místa je zpravidla silně oslabena. Čeští autoři v úvodní části článku zřídka ohlašují cíl článku, vlastní výzkum a jeho výsledky, které by byly ekvivalentní smělym anglickým tvrzením typu:

This paper reports on...

The aim of the present article is to give...

This study was designed to evaluate...

Takové přesné vymezení je příznačné spíše pro články autorů zvyklých publikovat v časopisech mezinárodních.

Krok 1A – Vyznačení cílů:

Cílem mé práce je návrh metody pro rozdělování investičních prostředků na základě diskrétních závislostí zisku na investičních nákladech.

V tomto příspěvku chceme aplikovat teorii valence rozpracovanou v 70. letech (Panevová, 1974–75, 1977, 1978; Hajíčová, 1979, 1983) na jevy necentrální povahy (odd. 2), na další slovní druhy (odd. 3) a na některé dílčí problémy s valencí spojené (oddíl 4). Chceme tím ověřit platnost základního teoretického rámce pro popis valence, vycházejícího z funkčního generativního popisu, a zjistit nosnost tohoto rámce.

nebo

Krok 1B – Ohlášení vlastního výzkumu:

Konkrétně na filozofickém díle Jana Patočky bych chtěla – vedle upozornění na některé zvláštnosti Patočkova autorského stylu, zvláště na ty, které souvisejí s fenomenologickou orientací jeho filozofie – poukázat zejména na některé charakteristické rysy textové a pojmoslovné výstavby filozofického textu obecně. Jako východisko jsem zvolila Patočkovy Kacířské eseje o filozofii dějin, vrcholný spis Patočkova pozdního filozofického období.

V tomto článku je stručně popsána teorie umožňující modelovat paralelně probíhající procesy, které v každém stavu provádějí volbu následující akce s jistou pravděpodobností.

Krok 2 – Ohlášení zásadních objevů:

Účelem tohoto článku je podat přehlednou informaci a uvést dnešní stav využití optických difrakčních mřížek připravených holografickou cestou pro vazbu mezi svazky šířícími se volně v trojrozměrném prostoru a světelným polem uvnitř planární optické struktury. Ve srovnání s předchozí prací uveřejněnou dříve v tomto časopise zahrnuje tento článek další pokrok v oblasti.

Krok 3 – Naznačení struktury článku:

Podrobnější rozbor jednoho termínu chce přispět k osvětlení několika lingvistických otázek. Předně půjde o utvářenost odvozenin s post- a o produktivitu této prefixace (oddíl 3). Na hranici mezi slovtvorbou a sémantikou je motivace (slovtvorný význam) a motivační mnohoznačnost termínu. Těm bude věnován oddíl 4, v němž bude důraz zvláště na rozdíl mezi pravými a nepravými předponami, mezi endocentrickou a exocentrickou motivací. Další výklad shrne problematiku definování v terminologii (oddíl 5). V oddílu 6 navrhneme způsob, jak sémanticky uchopit elastické termíny jako poststrukturalismus.

6.4 ■ SHRUTÍ

Čeští vědci (ale jak ukazují kontrastivní studie v oblasti vědeckého psaní, i autoři polští, finští apod.), zvláště v oborech humanitních, se nehodlají záhy uchýlit k ohlášení cíle studie a dávají hlavně přednost velmi nepřímým deklamacím: *je těžké říci..., tato otázka vzniká znovu a znovu..., je zřejmé, že toto tvrzení má jen podmíněnou platnost..., každé řešení této otázky musí brát v úvahu..., ať bylo řešení jakékoli, zbývalo vysvětlit..., lze to vysvětlit jen tezí o...?*

Články inklinují ke kladení otázek, zvažování alternativ a podmiňování tvrzení mnoha jestliže... – pak..., záleží na tom, zda..., obvykle platí, avšak...:

Obvykle pokládáme „nespecifické“, fylogeneticky starší systémy za relativně primitivní. Je však pozoruhodné, jak dobře s některými z nich vystačí všichni bezobratlí...

Obvykle se mezi „nespecifické“ elementy imunitního systému řadí i tzv. NK-buňky, které však podle současných názorů náleží spíše mezi velmi nekonvenční antigenně specifické buňky... Nespecifické a antigenně specifické mechanismy ovšem nelze striktně oddělit, neboť při každé imunitní odpovědi jsou vzájemně provázány a do značné míry se navzájem podmiňují.

Na otázku, proč pisatel neformuluje na začátku článku jasně cíl, případně závěr, k němuž dospěl, slyšíme odpovědi:

„Nebudu přece uvádět na začátku to, k čemu chci dospět na konci.“

„Chci, aby čtenář sledoval chod mých myšlenek.“

„Kdybych měl formulovat cíl svého článku, musel bych zopakovat svůj výklad slovo od slova.“

„K čemu jsem dospěl, to formuluji až v závěru.“

„Článek by se měl číst tak trochu jako detektivní příběh, má analogický princip.“

K poslednímu výroku uvedme pro srovnání citát z americké příručky psaní:

„Čtení vědeckého článku není totéž jako čtení detektivky. Chceme vědět hned na začátku, že to byl zahradník.“

(RATNOFF 1981)

Nechť k formulaci hlavní teze, která má nejvyšší informační stupeň, na začátku článku je ovšem charakteristická nejen pro české texty vědecké, ale i pro články publicistické. Americký editor pražských novin Prague Post uvádí:

„My v prvních dvou nebo třech úvodních odstavcích odpovíme na otázku kdo, co, kde, proč a jak. Čeští novináři píšou jinak. Co uvádějí v posledním odstavci, to bych já dal na začátek.“

(LEVY 1993, 1)

Je třeba uvést, že stejnou tendenci, která vyniká při srovnání českých vědeckých textů s texty anglo-americké provenience vyžadujícími jasnou a zřetelnou formulaci cíle na počátku článku, vykazují i vědecké texty jiných národních kultur. Kontrastivní analýza tuto tendenci označuje jako strategii odložené formulace cíle (Hinds 1990, 98).

Dodržování jakéhokoli doporučeného schématu vědeckého článku není nikterak zárukou jeho vědecké úrovně. Ba právě naopak, z lingvistické zkušenosti víme, že automatické dodržování normy vede k její petrifikaci a může svádět i k prázdnému manýrismu. Na normu je třeba pohlížet jako na dynamický nástroj, který máme k dispozici, abychom jej použili podle své chuti a zaměření.

Ve vědách sociálních a humanitních se ostatně norma, o níž tu informujeme, dosud důsledněji neprosadila (záleží ovšem hodně na konkrétním oboru a na tematické povaze práce i na autorských individualitách). Pokud jde například o články v oboru lingvistiky, jež můžeme nejspíše posoudit, mívají jasnou kompoziční výstavbu, která ovšem není podřízena žádné uniformitě. Vždyť ne všechny jazykovědné články mají ráz shromažďování, analyzování a vyhodnocení nějakých nových fakt či zjištění a následného referování o této činnosti. Jazykovědné studie (a obdobně je tomu v mnoha jiných společensko-humanitních oborech) mívají často ráz spíše úvahový: Autor chce z jistého aspektu posoudit nějaký už známý problém a zaujmout k němu nové, do velké míry i subjektivní stanovisko,

anebo otevřít problém nový a naznačit jeho možné řešení. Podívejme se na tento úryvek:

Je patrně sotva možné vyslovovat jakékoliv globální představy nebo generalizace o těch subsystémech racionálně inicializovaného a ovládaného dialogu, které jsme charakterizovali jako cílové struktury, tematiku a potenciální účastníky. V těchto okruzích je spektrum možností i variant takřka neomezené. Na velice zajímavé problémy však narazíme, včleníme-li mezi účastníky dialogu také technické artefakty, především pak ty technické systémy, které se vyznačují prvky umělé inteligence. I když o zcela přesnou explikaci pojmu „umělá inteligence“ jsou dosud vedeny spory a stanovení přesných a zcela jednoznačných kritérií je patrně velice obtížné, nesporná je zde podstatná úloha komunikačních procesů, a tedy také „zjazykovění“ vztahů člověk – inteligentní technický systém.

Zpravidla tu více vyhovuje model Dogma – Nesoulad – Krize – Hledání – Nový model.

V žádném případě se nepřikláníme k názoru, s nímž se občas v cizojazyčných studiích o vědeckém psaní setkáváme, že totiž jakýkoli jiný než právě doporučený model psaní představuje nějaký překonaný, staromódní, nedostatečně vyvinutý apod. stupeň psaní a že je jen otázkou času, kdy autor, zatížený domácí kulturně-vědeckou tradicí, přejde k modelu vyžadujícímu přímočarost, jasnost a jednoduchost. Různé způsoby psaní nelze považovat za různé vývojové stupně psaní.

Z vědeckých článků nelze vyloučit např. digresivnost (odbočování) s poukazem na to, že lineárnost je pro čtenáře snáze přehlednutelná; rozvinuté esejistické vyjádření nelze potlačit ve prospěch vyjádření lapidárního, expresivní ve prospěch ryze racionálního, metaforické ve prospěch exaktního (kolik termínů vědeckého jazyka má metaforický základ!). (Je ostatně zajímavé, že i když autoři zjednodušujících návodů na vědecké psaní doporučují užívat místo barvitého jazyka jazyk suchý, sami hýří, jak jsme viděli, bonmoty, obrazy a historkami, jak je to v kontextu anglo-americké vědy velmi běžné.) Berme proto některá prohlášení s rezervou:

„Někteří moji staromódní kolegové soudí, že vědecký článek by

měl být literaturou, že by měl být předveden autorův styl a elegance a že stylistické variování zvyšuje čtenářskou atraktivnost. S tím nesouhlasím. Komunikace vědeckých výsledků je prozaičtější procedura.“

(DAY 1988, 12)

Touto diskusí uzavíráme oddíl věnovaný kompozici vědeckého článku. Na tomto příkladu jsme chtěli ukázat, jaké momenty může při psaní brát autor v úvahu. Do značné míry jsou to momenty, které sleduje i při psaní jiných, rozsahem širších žánrů. V neposlední řadě jsou to i momenty, které by měl sledovat při psaní grantových přihlášek, v nichž je nabádán, aby je formuloval tak, jako by psal článek pro renomovaný mezinárodní časopis.